

ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ

ΕΤΗΣΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ
1995 - 1997

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΡΕΓΓΙΝΑΣ QUACK - ΜΑΝΟΥΣΑΚΗ

ΤΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ '21 ΤΩΝ ΠΡΩΣΣΩΝ
ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ
BOLLMANN ΚΑΙ BELLIER DE LAUNAY

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ '21 ΤΩΝ ΠΡΟΣΣΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ BOLLMANN ΚΑΙ BELLIER DE LAUNAY

Εἰσαγωγικά

Στὴν ἀξιόλογη σειρά «ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ 1821-1831» ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1975 ἀπὸ τὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος ἀνατυπώθηκαν, σὲ 10 τόμους, 120 φιλελληνικά συγγράμματα γραμμένα σὲ πέντε διαφορετικὲς γλώσσες¹. Πρόκειται κυρίως γιὰ πολιτικὰ φυλλάδια, ἐκκλήσεις καὶ ποιήματα, ἀλλὰ καὶ γιὰ διηγήματα, πορτραῖτα ἡρώων, θεατρικὰ ἔργα καὶ ἄλλα.

Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς σειρᾶς Ι. Μαζαράκης-Αἰνιάν, στὴν εἰσαγωγή του, ἐκθέτει τοὺς σκοποὺς τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν φιλελληνικῶν φυλλαδίων αὐτῶν: Θέλει νὰ παρουσιάσῃ ἀντιπροσωπευτικὴ εἰκόνα τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων στὶς διάφορες χῶρες. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή τῶν συγγραμμάτων ὁ Μαζαράκης-Αἰνιάν γράφει μεταξὺ ἄλλων τὸ ἑξῆς: «Στὴ σειρά αὐτὴ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ περιληφθοῦν βιβλία πολυσέλιδα, γι' αὐτὸ λείπουν οἱ πολύτιμες διηγήσεις τῶν ξένων ἐθελοντῶν ποὺ κατέβηκαν στὴν Ἑλλάδα [...]»². Ὅσο δικαιολογημένος φαίνεται αὐτὸς ὁ περιορισμὸς τόση ἐκπληξὴ προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι παρὰ ταῦτα ἡ σειρά περιέχει δύο ἡμερολόγια ἐθελοντῶν, τὶς «Παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἠθικὴ, πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ κατάσταση τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Louis de Bollmann³, καὶ «Μεριστὰ λόγια γιὰ τὴν Ἑλλάδα», τοῦ Wilhelm Bellier de Launay⁴.

Τὸ κύριο κριτήριον γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν δύο μοναδικῶν ἡμερολογίων αὐτῶν στὴ σειρά φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ συντομία τους· τὸ πρῶτο περιλαμβάνει 46 σελίδες, τὸ δεῦτερο μόνον 30⁵. Ἀναλύοντας στὴ συνέχεια λεπτομερῶς τὰ δύο βιβλία αὐτὰ θὰ ἤθελα νὰ δείξω ὅτι ἡ ἐπιλογή τους δὲν ἦταν εὐστοχὴ καὶ ὅτι θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ λείπη ἡ κατηγορία ἡμερολογίων ἐθελοντῶν ἐντελῶς ἀπὸ τὴ

1. Οἱ γλώσσες εἶναι ἡ γαλλικὴ, ἡ γερμανικὴ, ἡ ἀγγλικὴ, ἡ ἰταλικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ. Ἐπὶ πλεόν ἓνα φυλλάδιο εἶναι γραμμένο στὴ ρωμανικὴ γλώσσα τῆς Ἑλβετίας.

2. ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ 1821-1831, Ἀθῆναι 1975, τόμ. Α', σσ. 13-14.

3. Remarques sur l'état moral, politique et militaire de la Grèce, écrites sur les lieux. Par L. s De Bollmann, officier d'artillerie, pendant l'année 1822. Ouvrage dédié à la Jeunesse Européenne, Marseille.

4. Einige Worte über Griechenland, zum Besten verarmter und verwaister Familien, von Wilhelm Bellier de Launay, Berlin 1823.

5. Συνήθως τὰ ἡμερολόγια ἐθελοντῶν ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὶς 100 σελίδες.

σειρά. Ἐνῶ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Bellier de Launay δὲν σχολιάζεται καθόλου ἀπὸ τὸ Μαζαράκη-Αἰνιάν, τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Bollmann ἀναφέρεται ὡς χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῆς ἀπογοητεύσεως ποὺ αἰσθάνθηκαν πολλὲς φορὲς οἱ ξένοι⁶. Ἄς κοιτάξουμε πρῶτα τὸ δεύτερο.)+

Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Bollmann

Αὐτὸ τὸ βιβλίον, γραμμὲν στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, κυκλοφόρησε στὴ Μασσαλία ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1823⁷. Ὁ πλήρης τίτλος του εἶναι: «Παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἠθικὴν, πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, γραμμένες ἐπὶ τόπου ἀπὸ τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ πυροβολικοῦ Louis de Bollmann κατὰ τὸ ἔτος 1822»⁸. Ἐνῶ στὸν τίτλον δὲν διευκρινίζεται ἡ ἐθνικότητα τοῦ συγγραφέα ἔχομε παράλληλα ἓνα βιβλίον ποὺ ἐκδόθηκε ἐπίσης τὸ 1823, στὴ Βέρνη τῆς Ἑλβετίας, μὲ τὸ ὄνομα Ludwig von Bollmann. Πρόκειται γιὰ τὸ γερμανόγλωσσο βιβλίον «Ὁ Ἀπελευθερωτικὸς Ἀγὼνας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸ ἔτος 1822. Ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ κυρίου A. v. L., συμπολεμιστοῦ τοῦ στρατηγοῦ Κόμη von Normann, ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὸν Ludwig von Bollmann»⁹.

Κατὰ τὴ γνώμη μου οἱ ἐρευνητές, μέχρι σήμερα, δὲν ἔδωσαν τὴ δέουσα προσοχὴ στὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν δύο διαφορετικὰ βιβλία τοῦ Bollmann¹⁰. Γιὰ αὐτὸν τὸ λόγο θὰ ἤθελα νὰ ἐπιχειρήσω στὸ ἐξῆς μιὰ λεπτομερῆ σύγκρισιν τῶν δύο κειμένων¹¹.

Ὁ ἐκδότης τοῦ ἡμερολογίου τῆς Βέρνης Ludwig von Bollmann, Πρῶσσο ἀξιωματικὸς ὅπως ὁ Adolf von Lübtow, ἔφθασε τέλος Ἰουνίου τοῦ 1822 μὲ τὸ

6. ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ 1821-1831, τόμ. Α', σ. 14.

7. Τὸ βιβλίον ἐκδόθηκε χωρὶς χρονολογία. Γιὰ τὰ ἀκριβῆ στοιχεῖα πρώτης κυκλοφορήσεως βλ. P. Echinard, Grecs et Philhellènes à Marseille, de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce, Marseille 1973, σ. 165.

8. Ἡ σελίδα τίτλου γράφει ἀκόμα: «ἔργο ἀφιερωμένο στὴν εὐρωπαϊκὴ νεολαία». Τὸν τίτλον στὰ γαλλικὰ βλ. ἐπάνω, ὑποσημ. 3.

9. Der Hellenen Freiheitskampf im Jahre 1822. Aus dem Tagebuche des Herrn A.v.L., Kampfgenossen des Generals Grafen von Normann, bearbeitet von Ludwig von Bollmann, Bern 1823. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα ἐμφανίζεται μόνο μὲ τὰ ἀρχικὰ γράμματα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Adolf von Lübtow. Βλ. Barth — Kehrig-Korn, Die Philhellenenzeit, München 1960, σσ. 171 κ. ἐπ. Στις ὑποσημειώσεις ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης θὰ ἀναφερθῆ σὰν «Lübtow / Bollmann», τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας σὰν «Remarques».

10. Βλ. κάτω, σ. 304 κ. ἐπ.

11. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔκανα ἤδη μιὰ ἀνακοίνωσιν στὸ Β' Τοπικὸν Συνέδριον Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν στὴν Κυπαρισσία (Νοεμβρ. 1982) ἡ ὁποία δὲν συμπεριλαμβάνεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου.

πλοῖο «Félicité Renouvelée» ἀπὸ τῆ Μασσαλία στὴν Ἀρκαδιὰ (ἡ παλαιὰ Κυπαρισσία). Ἔμεινε μόνο δύο μῆνες στὴν Πελοπόννησο πρὶν ἐπιστρέψῃ στὴν πατρίδα του. Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου ὁ Ludwig von Bollmann γράφει: «Διηγούμαι μόνο τοῦτα πού ἔχει δῆ καὶ ἐξετάσει ὁ κύριος A. v. L., καὶ προσθέτω μόνο συμπληρωματικὰ τὰ συμβάντα στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴν ἄτυχη καταστροφή τῆς 18ην Ἰουλίου τοῦ 1822 τὰ ὁποῖα εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσω σὰν αὐτόπτης μάρτυς»¹².

Ἡ ἀφήγησις τοῦ von Lübtow ἀρχίζει μὲ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴ Μασσαλία, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822. Μαζὶ μὲ 34 φιλέλληνες, κυρίως Γερμανούς, ἔφθασε μετὰ ἀπὸ θαλάσσιο ταξίδι δέκα ἡμερῶν στὸ Ναυαρίνο. Ἐδῶ ἡ ὁμάδα διαχωρίσθηκε σὲ μικρότερα γρούπ. Ὁ Lübtow πῆγε μὲ μερικοὺς ἄντρες στὴν Τριπολιτσά, ἡ ὁποία εἶχε κατακτηθεῖ λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, καὶ προχώρησε πρὸς τὴν Κόρινθο, ὅπου διορίστηκε διοικητὴς ἐνὸς λόχου στὸ Σύνταγμα πεζικοῦ τοῦ Tarella. Ὁ Lübtow ἔλαβε μέρος στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἐκστρατεία καὶ ἐπέζησε στὴν μοιραία μάχη τοῦ Πέτα. Βαριά ἄρρωστος, ἀποχώρησε μαζὶ μὲ τὰ θλιβερὰ ἀπομεινάρια τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων πρὸς τὴν Ἀθήνα, ἀπ' ὅπου ἔφυγε τὴν 1ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1822 γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν πατρίδα του.

Στὴν ἐκθεση τοῦ von Lübtow γιὰ αὐτοὺς τοὺς διαφόρους σταθμοὺς τῆς πορείας του στὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Στερεὰ Ἑλλάδα διακρίνομε σὰν κύρια χαρακτηριστικὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἀφηγητοῦ καὶ τὴν ἀποφυγὴ νὰ διηγηθῆ λεπτομέρειες προσωπικῶν συμβάντων¹³. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸ ἡμερολόγιο τοῦ von Lübtow διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ περισσότερα ἀπομνημονεύματα Φιλελλήνων, οἱ ὁποῖοι, πολλές φορές, κάνουν τὰ προσωπικά τους βάσανα τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἀφηγήσεως.

Ὁ von Lübtow ἔχει προφανῶς μία προτίμηση γιὰ λεπτομερέστατες τοπογραφικὲς περιγραφές¹⁴. Ἔτσι μᾶς δίνει μία παραστατικὴ εἰκόνα τῆς σύγχρονης

12. Τὰ σημεῖα ὅπου ὁ Ludwig von Bollmann παρεμβάλλει τὶς δικές του παρατηρήσεις εἶναι τὰ ἐξῆς: σσ. 29-33 (γιὰ τὰ μέλη τῆς Γερουσίας), σσ. 43-55 (γιὰ τοὺς Μωραῖτες), σσ. 90-93 (γιὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο).

13. Π.χ. ὁ γιάτρος J. D. Elster, στὰ ἀπομνημονεύματά του (Das Bataillon der Philhellenen, Baden/Schweiz 1828, σ. 216), ἀναφέρει τὸν von Lübtow ὀνομαστικὰ καὶ τονίζει ὅτι αὐτός, ἐπικεφαλῆς τοῦ λόχου του, ἀγωνιζόταν μὲ ἐξαιρετικὸ θάρρος στὴν πιὸ κρίσιμη φάση τῆς μάχης τοῦ Πέτα. Ἀντίθετα, ὁ von Lübtow, στὴν ἀφήγησή του σχετικὰ μὲ τὸ ἴδιο περιστατικὸ, μιλάει μόνο γενικὰ γιὰ τὴ γενναιότητα τῶν φιλελλήνων καὶ παινεύει τὸν ἡρωϊσμὸ μερικῶν συντρόφων του. (Lübtow / Bollmann, σ. 72).

14. Γιὰ αὐτὲς τὶς περιγραφές μὲ ἀναφορὲς σὲ μυθολογικὰ καὶ ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα ὁ von Lübtow χρησιμοποίησε πιθανῶς βοηθητικὰ βιβλία ὅπως π.χ. ἓνα συμπῆλημα τῆς ἀρχαίας καὶ νεότερης Γεωγραφίας τὸ ὁποῖο ἔχασε, μαζὶ μὲ τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ

καταστάσεως διαφόρων Πελοποννησιακῶν πόλεων ἢ ἀρχαίων χώρων, ὅπως τῆς Τριπολιτσᾶς, τοῦ Ἄργους, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῶν Μυκηνῶν. Ἐπίσης τὸ συνεχές συναίσθημα τοῦ συγγραφέα ὅτι βρίσκεται στὴν κλασσικὴ γῆ, τοῦ ἐμπνέει μίαν γλῶσσα ἢ ὅποια ὑπενθυμίζει ἀρκετὲς φορές τοὺς στίχους τοῦ Ὀμήρου.

Τοὺς Ἕλληνας ὁ von Lübtow τοὺς κρίνει μὲ κατανόηση χωρὶς νὰ κλείνη τὰ μάτια του στὰ λάθη τους. Ἔτσι, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι φιλέλληνες, λυπᾶται γιὰ τὸ πνεῦμα διχασμοῦ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν ἐγωϊσμό μερικῶν ἀρχηγῶν τους, πράγμα πού, κατὰ τὴ γνώμη του, ζημειώνει τόσο πολὺ τὸν κοινὸ σκοπὸ. Ἀλλὰ συνολικὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ἐπιτυχία τοῦ Ἀγώνα τῶν Ἑλλήνων μὲ ὅλη του τὴν καρδιά, ὅπως τὸ ἐκφράζει χαρακτηριστικὰ στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου του¹⁵.

Φαίνεται ὅτι ὁ von Lübtow ἔχει γράψει τὸ ἐκτενὲς ἡμερολόγιο του ἐπὶ τόπου¹⁶. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε ὅτι παρέδωσε στὸν συμπατριώτη του, τὸν πρῶσο ἀξιωματικὸ Ludwig von Bollmann, ἓνα ἔτοιμο χειρόγραφο. Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀσχολήθηκε ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ ἡμερολογίου του εἶναι ἴσως ὁ ἐξῆς: Εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα βαριά ἀρρωστος, καὶ δὲν ξέρομε ἐὰν γύρισε διόλου στὴν πατρίδα του, ἢ ἐὰν ἔμεινε κατὰ ὅλη τὴν διάρκειαν τῆς ἀναρρώσεώς του στὴν Μασσαλία, ὅπου τὸν συνάντησε ὁ Δανέζος φιλέλληνας Stabell¹⁷. Σίγουρο εἶναι ὅμως, ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ 1824, ὁ von Lübtow εἶχε φθάσει γιὰ δευτέρην φορά στὴν Ἑλλάδα¹⁸.

Δὲν ἀποκλείεται ὅτι ὁ Ludwig von Bollmann, κατὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν πατρίδα του, ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὴν Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Βέρνης ὡς πρὸς τὴν δημοσίευση τοῦ ἡμερολογίου τοῦ von Lübtow. Τὸ θεωρῶ μᾶλλον πιθανὸ γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: Ἀπὸ τὸ 1822 ἄρχισαν νὰ κυκλοφοροῦν σὲ διάφορες

ἡμερολογίου του, κοντὰ στοὺς Δελφούς. Ἦταν μιὰ ὀδυνηρὴ ἀπώλεια, λέει, διότι ἔμενε γιὰ ὅλη τὴν πορεία μέχρι τὴν Ἀθήνα χωρὶς ὁδηγία. (Lübtow / Bollmann, σ. 84).

15. Ἐνθ' ἄν., σσ. 94-98.

16. Βλ. ὑπόσημ. 14.

17. Stabell, Johann H., Haendelser paa en Reise til Morea. Kjobenhavn 1824, σ. 21.

18. Ὁ γιατρός Heinrich Treiber σημειώνει τὴν ἀφιξὴ τοῦ φίλου του Lübtow (!) στὸ Μεσολόγγι τὴν 6η Φεβρουαρίου τοῦ 1824. (Βλ. Ἐρρίκος Τράιμπερ, Ἀναμνήσεις ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, Ἀθήνα 1960, σ. 59). Ὁ Γάλλος φιλέλληνας Eugène de Ville-neuve μᾶς δίνει στὸ ἡμερολόγιό του, μὲ ἡμερομηνία τὴν 10ην Αὐγούστου τοῦ 1825 τὴν ἐξῆς ἐνδιαφέρουσα καὶ κάπως ρομαντικὴ εἰκόνα τοῦ von Lübtow: Ὁ Lubtow (!) εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτο ἐνθέρμους ὁπαδοὺς τῆς Ἑλλάδος· αὐτὸς ὁ νέος ἄνδρας ἀφῆσε τὴν οἰκογένεια καὶ τὴν πατρίδα του ἐξ αἰτίας τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του γιὰ τὴν ἐλευθερία. Μόλις ἔφθασε στὸ Μωριά ἔλαβε ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τὴ διαταγὴ νὰ σχηματίσῃ ἓνα μικρὸ σώμα, καὶ λίγο ἀργότερα ἔφυγε γιὰ τὸ Μεσολόγγι ὅπου ἔμενε κατὰ τὴ συνέχεια. Ἀφοῦ ἡ τύχη τοῦ ἔφερε μίαν νέα καὶ ἁμορφὴ Τούρκισσα στὰ χέρια του, αὐτὸς ζεῖ ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ δόξα καὶ τὸν ἔρωτα». (Journal fait en Grèce, pendant les années 1825 et 1826, Bruxelles 1827, σ. 101).

πόλεις τῆς Γερμανίας ἐπιστολὲς καὶ ἡμερολόγια ἐπιστρεψάντων ἐθελοντῶν. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς πρώτες ἐκθέσεις αὐτὲς παρουσίασαν μίαν σκοτεινὴν εἰκόνα τῆς γενικῆς καταστάσεως στὴν Ἑλλάδα. Τέτοιες ἀρνητικὲς καὶ ἀπαισιόδοξες εἰδήσεις δὲν ἦσαν καθόλου εὐπρόσδεκτες στὴ Γερμανία, κυρίως στοὺς κύκλους τῶν φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν οἱ ὁποῖες σὲ συνεργασία μὲ τὶς φιλελληνικὲς ἐπιτροπὲς τῆς Ἑλβετίας εἶχαν συγκεντρώσει τὴ δραστηριότητά τους στὴν ἀποστολὴ ἐθελοντῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα¹⁹. Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Lübtow/Bollmann δὲν εἶχε τὰ χαρακτηριστικὰ πολλῶν ἄλλων ἀπομνημονευμάτων, δηλαδὴ σφοδρὴ ἀπογοήτευση καὶ ἔντονες κατακρίσεις ἐναντίον τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἀντιθέτως, διακρινόταν γιὰ τὸν ἥπιο καὶ φιλικὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας τόνο καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἦταν λογικὸ νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Βέρνης ἄξιο δημοσιεύσεως²⁰.

Ὡς πρὸς αὐτὴν τὴ βασικὴ εὐνοϊκὴ τάση του τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης βρίσκεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὸ ἡμερολόγιο ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὸ ὄνομα Louis de Bollmann στὴ Μασσαλία. Ἄς ἐπανέλθωμε, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀρκετὰ μακριὰ παρέμβαση, σὲ αὐτό. Ἡ σύγκρισις τῶν δύο κειμένων, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ μίαν πλευρὰ τοῦ βιβλίου τῆς Βέρνης στὰ γερμανικά, τοῦ ὁποῦ οἱ Ludwig von Bollmann ἐμφανίζεται ὡς ἐκδότης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ βιβλίου τῆς Μασσαλίας μὲ συγγραφέα τὸν Louis de Bollmann²¹, μὲ ὀδήγησε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ γαλλικὸ κείμενο ἀναμφισβήτητα βασιζέται στὸ γερμανικόν.

Πρὶν προχωρήσω στὴν πιὸ λεπτομερῆ θεμελίωση τῆς ἀπόψεώς μου θὰ ἤθελα νὰ ἀναφέρω ἓνα πρῶτο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο ποὺ βρίσκεται ἤδη στὴν πρώτη σελίδα τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας: Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης ὁ von Lübtow γράφει ὅτι ἔφθασε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1822 στὸ Ναυαρίνο. Ἐντὸς τοῦ Φεβρουαρίου ὁδοιπόρησε, μαζὶ μὲ μιὰ μικρὴ ὀμάδα ξένων, μέσω Καλαμάτας, πρὸς τὴν Τριπολιτσά. Ὅταν οἱ ἄνδρες μπῆκαν στὴν Ἀρχαδία, ὁ von

19. Γιὰ τὴ μακρόχρονη πολεμικὴ μεταξὺ τῶν «φιλελλήνων τῆς πένας» καὶ τῶν ἐπιστρεψάντων «φιλελλήνων τοῦ σπαθιοῦ», βλ. περίληψη στὴ μελέτη μου: «Οἱ Γερμανοὶ ἐθελοντὲς στὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821» εἰς: Πρακτικὰ τοῦ Δ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Κόρινθος 1990), τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1992-93, σ. 76.

20. Θεωρῶ πολὺ αὐστηρὰ τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἡ Κυριακὴ Μαμώνη μετράει τὰ ἀληθινὰ φιλελληνικὰ συναίσθηματα τῶν ξένων. Δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω μὲ τὴν τελικὴ τῆς κρίση τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Lübtow / Bollmann, ποὺ εἶναι ἡ ἐξῆς: «Τὸ βιβλίον ἐν τῷ συνόλω ἐκφράζει ἀπογοήτευσιν, ὀδυνῆράν ἐκπληξιν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων, περιέχει ὀξεῖς χαρακτηρισμούς, δὲν δύναται ὁμοῦ νὰ χαρακτηρισθῇ ἀνθελληνικόν». («Ξενόγλωσσοι ἐκδόσεις, 1821-1829, περὶ τὸν Ἀγῶνα» εἰς: Μνημοσύνη, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1971, σ. 476). Καὶ τὸ τελευταῖο μέρος τῆς παραθέσεως δὲν ἐκφράζει σωστὰ τὸ κατὰ τὴ γνώμη μου πραγματικὰ φιλελληνικὸ πνεῦμα τοῦ ἡμερολογίου αὐτοῦ.

21. Τοὺς πλήρεις τίτλους βλ. ἐπάνω, ὑποσημειώσεις 9, 3.

Lübtoiw, γεμάτος ένθουσιασμό, χαιρετάει αυτόν τόν πολυπαινεμένο τόπο με τὰ ἐξῆς ποιητικά λόγια:

*«Χαίρετε, ὦ θάμνοι τῆς Ἀρκαδίας!
Γῆ ἀγαπημένη τῶν θεῶν! Ὅρη,
κατοικία τῶν Ὀρειάδων! Γοητευτικὲς
κοιλιάδες τῶν βοσκῶν! Ἀρωματικά
λιβάδια ὅπου ὁ Πάν, οἱ Δρυάδες
καὶ οἱ νύμφες χαριεντίζονταν στὸν ἦχο
τῶν βουκολικῶν τραγουδιῶν γεμάτων
ἀθωότητας! Καὶ ἐσεῖς, σκοτεινὰ δάση
ποὺ σκεπάσατε με τὸ μυστηριώδες
πέπλο τὴν Ἀρτέμιδα, καὶ τὴν ἀγνή
συνοδεία της! Χαίρετε!».*

Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας ὁ συγγραφέας διηγεῖται ὅτι ἔφθασε τὴν 29ην Ἰουνίου τοῦ 1822 στὴν Ἀρκαδιά, ἢ παλαιὰ Κυπαρισσία, ὅπως γράφει, καὶ μπερδεύοντας τὴ μικρὴ πόλη ἀφίξεώς του με τὴν περιοχὴ τῆς Ἀρκαδίας, παρεμβάλλει ἐδῶ, λέξη με λέξη, τὸν ποιητικὸ χαιρετισμὸ τοῦ von Lübtoiw²².

Κατὰ τὰ ἄλλα, στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας περιγράφονται τὰ ἴδια πολεμικὰ γεγονότα, συχνὰ με ἀναφορὰ τῶν ἰδίων προσώπων, ὅπως π.χ. ἡ μάχη τοῦ Πέτα^{23α}, ἡ ἀποτυχημένη ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν^{23β} ἢ καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων στὴν Πελοπόννησο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1822^{23γ}. Ἐπίσης πολλὲς ἀπὸ τὶς τοπογραφικὲς περιγραφὲς συμπίπτουν στὰ δύο κείμενα ἰδίως ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα χωριῶν, ποταμιῶν κ.ἄ.

Ἡ διαδοχικὴ σειρά τῆς ἀφηγήσεως δὲν εἶναι πάντα ἡ ἴδια. Αὐτὸ προκύπτει π.χ. ἀπὸ τὶς προηγούμενες ὑποσημειώσεις. Ἄς ἀναφερθοῦν ἀκόμη μερικὰ ἄλλα παραδείγματα: Τρεῖς παράγραφοι τῶν δύο πρώτων σελίδων τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας εἶναι ἀντλημένες ἀπὸ τὶς σελίδες 13, 48-49 καὶ 51 τοῦ ἡμερολογίου τῆς Βέρνης. Ἡ μία εἶναι ὁ ἀναφερόμενος ὕμνος στὴν Ἀρκαδιά. Ἡ ἄλλη μιᾶ γιὰ τὴ ζήλια τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὶς γυναῖκες τους. Καὶ ἡ τρίτη παράγραφος περιγράφει ἕνα περιστατικὸ ὅπου γυναῖκες καὶ κορίτσια, μόλις ἔμαθαν ὅτι μεταξὺ τῶν ξένων βρίσκεται ἕνας γιατρός, προσέτρεξαν γιὰ

22. Lübtoiw / Bollmann, σ. 13. Remarques, σ. 5. Μία μόνο μικρὴ μετατροπὴ ὑπάρχει στὸ γαλλικὸ κείμενο: Ἐντὶ τῆ λέξη «Χαίρετε!» με τὴν ὁποία τελειώνει τὸ γερμανικὸ κείμενο ἡ γαλλικὴ ἐκδοχὴ γράφει «σᾶς βλέπω!».

23. α) Remarques, σσ. 29-31, Lübtoiw / Bollmann, σ. 70-72. β) Remarques, σ. 32, Lübtoiw / Bollmann, σ. 89. Ἡ ἀπόπειρα καταλήψεως τῆς Ἀκροπόλεως ἐξ ἐφόδου ἐγίνε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1822. Βλ. Α. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 103-104. γ) Remarques, σσ. 31-32, Lübtoiw / Bollmann, σσ. 91-92.

νά τὸν συμβουλευθοῦν ὄχι μόνο σχετικὰ μὲ τὴν ὑγεία τους ἀλλὰ καὶ γενικότερα, σχετικὰ μὲ τὴ μοίρα τους.

“Ὡς πρὸς τὸ μᾶκρος τῶν δύο βιβλίων, τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας εἶναι περίπου κατὰ τὸ ἥμισυ συντομότερο ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης. “Ἄς δοῦμε, σὲ δύο παραδείγματα, πῶς συντομεύεται τὸ γερμανικὸ κείμενο στὴ γαλλικὴ ἐκδοχή: Στὴ σελίδα 49 τοῦ ἡμερολογίου τῆς Βέρνης διαβάζομε τὴν ἐξῆς μικρὴ παράγραφο:

«Οἱ ἱερεῖς τους, πού λέγονται παπάδες, παντρεύονται ἐφ’ ὅσον δὲν ἐπιδιώκουν ἀνώτερες κληρικὲς θέσεις· συνήθως εἶναι ἀμόρφωτοι ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι κάποτε ἔμαθαν τὴ λειτουργία ἀπὸ ἕνα ἀνώτατο κληρικὸ, καὶ εἶτε ἀπὸ μέσον εἶτε ἀπὸ χρηματικὴ πληρωμὴ—ἀφοῦ ὅλα τὰ ἀξιώματα τῆς ἐκκλησίας ἀποκτοῦνται δι’ ἀγορᾶς— πῆραν τὴ θέση τους· γι’ αὐτὸ πολλές φορές δὲν ξέρουν οὔτε νὰ γράφουν, καὶ γενικὰ ἕνας ἄνδρας πού κρατᾷ μελανοδοχεῖο καὶ πέννα στὴ ζώνη του θεωρεῖται ἐπιστήμων».

Τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας (σ. 19) γράφει ἀντίστοιχα:

«Οἱ ἱερεῖς, τέως ὑπηρετές ἐνὸς ἀρχιεπισκόπου, δὲν ξέρουν νὰ γράφουν. “Ἐνας ἄνδρας πού κρατᾷ μελανοδοχεῖο καὶ πέννα στὴ ζώνη του θεωρεῖται ἐπιστήμων».

Αὐτὴ εἶναι ἡ συνηθισμένη τεχνικὴ συντομεύσεως στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας, δηλαδὴ οἱ μὲν λεπτομέρειες ἀναφέρονται, οἱ δὲ παραλείπονται. Ἐκτὸς ἀπ’ αὐτὸ ὁ συγγραφεὴς σπανίως χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ πῆ κάτι δυσμενὲς γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Στὴν παρούσα περίπτωσι μετατρέπει τοὺς ἄνδρες πού ἔμαθαν τὴν λειτουργία ἀπὸ ἕνα ἀνώτατο κληρικὸ (καὶ πού ἴσως ζοῦσαν κοντὰ του) σὲ ἀπλοὺς ὑπηρετές του.

Μία πολὺ μεγάλῃ παράλειψις, δηλαδὴ ἕνα κυριολεκτικὸ ἄλμα στὴν ἀφήγησι ἐπιχειρεῖται στὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας. Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης (σσ. 52-70) ὁ von Lübtow περιγράφει μὲ πολλὴ λεπτομέρεια τὴν Ἑπειρωτικὴ Ἐκστρατεία στὴν ὁποία ἔλαβε μέρος ὁ ἴδιος. Στὴ συνέχεια (σσ. 70-73) ἐξιστορεῖ τὴ μάχη τοῦ Πέτα, πού ἐγίνε τὴν 4ῃ Ἰουλίου τοῦ 1822.

Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας (σσ. 28-29) γίνεται λόγος γιὰ τοὺς ὄρους παραδόσεως τοῦ Ναυπλίου στοὺς Ἕλληνες, γιὰ τὴν καθυστέρηση τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὴν τελικὴ ματαίωσι τῆς συνθήκης²⁴. Καὶ ἡ ἀφήγησις συνεχίζεται ὡς ἐξῆς:

«Οἱ Τοῦρκοι γινώριζαν καλὰ τὴν κατάστασι ἀπελπισίας στὴν ὁποία βρισκόταν τὸ κάστρο [ἐννοοῦνται οἱ πολιορκημένοι Τοῦρκοι στὸ Ναύπλιο]. Γι’ αὐτὸν

24. Τὸ Μάιο-Ἰούνιο τοῦ 1822. Βλ. Ἄ. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. ΣΤ’, σσ. 207-208.

τὸν λόγο ὁ Χουρσίτ πασάς διοικῶντας ἓνα τουρκικὸ σῶμα στρατοῦ στὴ Θεσσαλία, μετὰ ἀπὸ τὴν ἤττα τοῦ Ἐλῆ πασά Ἰωαννίνων καὶ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίστασὴ του στὸ κάστρο του στὴ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων, ἤθελε νὰ κάνει μίαν προσπάθεια γιὰ νὰ τὸ ἀπελευθερώσῃ [δηλαδὴ τὸ Ναύπλιο]. Ἐπιτέθηκε στοὺς Ἕλληνες τὴν 4ῃ Ἰουλίου καὶ πρόσταξε στὰ στρατεύματά του νὰ προχωρήσουν μέχρι τὰ ὕψη ὅπου βρίσκεται τὸ χωριὸ Πέτα, κοντὰ στὴν Ἄρτα στὴν Ἀλβανία ὅπου οἱ Ἕλληνες εἶχαν λάβει θέσῃ ὡς ἐξῆς: [...]

Ἀκολουθεῖ (σσ. 29-31) ἡ περιγραφὴ τῆς μάχης τοῦ Πέτα πού, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς παραλείψεις, συμπίπτει ἀκριβῶς μὲ τὴν περιγραφὴ στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης (σσ. 70-73).

Ἀπὸ τὸ τελευταῖο παράδειγμα συμπεραίνομε ἀκόμα τὸ ἐξῆς: Προφανῶς ὁ συγγραφέας τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας δὲν ἤθελε νὰ παραλείψῃ τὴν ἔκθεση ἐνὸς αὐτόπτη μάρτυρα ἀναφορικὰ μὲ τὴ μάχη τοῦ Πέτα διότι αὐτὴ ἡ μάχη, στὴν ὁποία ἔλαβαν μέρος καὶ πέθαναν πολλοὶ φιλέλληνες, συζητήθηκε τότε πάρα πολὺ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Μόνο πού τὴν παρεμβάλλει σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ βιβλίου πού δὲν δικαιολογεῖται μὲ καμία λογικὴ.

Οἱ μέχρι τώρα ἀναφερόμενες διαφορὲς δὲν εἶναι πολὺ σημαντικὲς ὅπως ἐπίσης ἀσήμαντες εἶναι κάποιες μικρὲς παραλλαγές οἱ ὁποῖες ἔχουν φανερὰ τὸ σκοπὸ νὰ κάνουν τὰ διηγούμενα πιὸ κατανοητὰ γιὰ τὸ γερμανικὸ ἢ ἀντίστοιχα γιὰ τὸ γαλλικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό: Π.χ. ὅταν στὰ δύο βιβλία ἡ Μπουμπουλίνα παρομοιάζεται μὲ τὴν Παρθένα τῆς Ὁρλεάνης, στὸ μὲν ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης (σ. 17) ὑπαινίσσεται τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Friedrich Schiller, στὸ δὲ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας (σ. 27) τὴ σάτιρα τοῦ Voltaire. Ἀκόμα ἓνα παράλληλο παράδειγμα εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὁ von Lübtow (σ. 72) διηγεῖται ὅτι μερικοὶ Πολωνοὶ φιλέλληνες, κατὰ τὸ τέλος τῆς μάχης τοῦ Πέτα, εἶχαν ὀχυρωθῆ σὲ μίαν ἐκκλησίαν καὶ ὅτι πέθαναν ὅλοι μετὰ ἀπὸ τὴν πιὸ ἐπίμονη ἀντίσταση. Τὸ γαλλικὸ κείμενο (σ. 30) «διευκρινίζει» ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ὀκτώ Πολωνοὺς ἀξιωματικούς ἀπὸ τοὺς ὁποίους μερικοὶ εἶχαν συνοδέψῃ τὸν Ναπολέοντα στὴ νῆσο τῆς Ἐλβας καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἡρωϊκὴ αὐτοάμυνα στὴν ἐκκλησίαν ἦταν ἀξία ἐνὸς Καρόλου IB' καὶ τοῦ Ἐλῆ πασά τῶν Ἰωαννίνων²⁵.

Ἐπίσης ἐκεῖ πού στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης (σσ. 23-24), μὲ ἀφορμὴ τὴ διαμονὴ τοῦ συγγραφέα στὴς Μυκῆνες, γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἀγαμέμνονα, ἡ γαλλικὴ ἐκδοχὴ (σ. 12) προσθέτει ὅτι ἡ κόρη τοῦ Ἀγαμέμνονα εἶναι ἡ Ἰφιγένεια γιὰ τὴν ὁποία ἔχει γραφῆ μιά θαυμάσια γαλλικὴ ὄπερα²⁶.

25. Ὁ συγγραφέας τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας δείχνει μίαν ἰδιαίτερη ἐκτίμηση γιὰ τὸν Ἐλῆ πασά τῶν Ἰωαννίνων, ὅπως εἶδαμε καὶ προηγουμένως, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει στὸ γερμανικὸ κείμενο.

26. Πιθανῶς ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται ἐδῶ τὴν ὄπερα «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι» τοῦ Luigi Cherubini ὁ ὁποῖος ἦταν ἰταλικῆς καταγωγῆς ἀλλὰ ἐγκαταστάθηκε μονίμως στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1788.

“Ὅλες αὐτὲς οἱ διαφορὲς δὲν μποροῦν νὰ μᾶς ἐξαπατήσουν ὅτι τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας βασίζεται στὸ ἴδιο πρωτότυπο χειρόγραφο ὅπως τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης. Ὑπάρχει ὁμως μία οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο κειμένων, ἡ διαφορὰ τῆς γενικῆς τάσεώς τους. Ὅπως ἀνέφερα πρὶν στὸ γερμανικὸ κείμενο διαφαίνεται ἓνα φιλικὸ πνεῦμα πρὸς τὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τὴν προσπάθεια του νὰ ἀπελευθερωθῇ. Τὸ γαλλικὸ βιβλίον ἀντιθέτως, διὰ μέσου ὀρισμένων παραλλαγῶν στὸ κείμενο, προσθηκῶν ἢ καὶ παραλείψεων παίρνει ἓνα ἐντελῶς ἀνθελληνικὸ καὶ μάλιστα φιλοτουρκικὸ χαρακτήρα.

Γιὰ νὰ δώσω στὸν ἀναγνώστη τὴ δυνατότητα νὰ συγκρίνῃ ὁ ἴδιος τὰ δύο κείμενα θὰ παρουσιάσω στὴ συνέχεια μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο βιβλίον σὲ κατὰ λέξη μετάφραση. Σὲ ὀρισμένες παραγράφους προσθέτω καὶ τὴν ἀπόδοση ποὺ παρουσιάζει ὁ Κ. Σιμοπούλου στὸ κεφάλαιό του μὲ τὸν τίτλο «Εἰκόνες πολέμου καὶ εἰρηνικοῦ βίου», τὸ ὁποῖο βασίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας²⁷. Μὲ αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ δείξω πόσο δικαιολογημένη εἶναι ἡ ἐπιφυλακτικότητά τοῦ Τ. Γριτσοπούλου ἐκεῖ ποὺ μιλά, στὴ βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Σιμοπούλου, γιὰ τὴν εὐθύνη ποὺ ἔχει ὁ συγγραφέας σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιλογή τῶν τεμαχίων ποὺ παραδίδει στὸν ἀναγνώστη, καὶ ἐκεῖ ποὺ ἀναρωτιέται μήπως θὰ ἦταν προτιμότερη μία ἀπλὴ μετάφρασις τῶν ξένων κειμένων ἐξ ὀλοκλήρου ἢ κατ' ἐπιλογή²⁸.

Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀφιξὴ τοῦ συγγραφέα στὴν Τριπολιτσᾶ, διαβάζομε τὸ ἐξῆς:

«Αὐτὴ ἡ πόλις (ἡ Τριπολιτσᾶ), εἶναι κατὰ μεγάλο μέρος κατεστραμμένη ὡς συνέπεια τῶν ἐπαναστατικῶν σεισμῶν. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέγερση οἱ κάτοικοι τῆς ἦταν ἔτοιμοι νὰ μετατρέψουν τὶς ἐκκλησίες τους σὲ τζαμιά καὶ νὰ ἀνταλλάξουν τοὺς ἱερεῖς τους μὲ δερβίσηδες καὶ τὸ σταυρὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν ἡμισέληνο τοῦ Μωάμεθ· εὐτυχῶς συνέβη ἡ ἐπανάστασις γιὰ νὰ ἀποκλείσῃ τὴν αἰώνια καταδίκη αὐτῶν τῶν παιδιῶν τῆς ἐκκλησίας· τῶρα δὲν γίνεται πιά λόγος γιὰ τὸν προφήτη οὔτε γιὰ τὸ κοράνιον· τὰ ἐμβλήματα τῆς καθολικῆς θρησκείας ἐμφανίζονται παντοῦ μὲ ἀφθονία· τὰ ὄπλα, τὰ λάβαρα, ὅλα εἶναι στολισμένα μὲ σταυρούς καὶ εἰκόνες τῶν Παθῶν· οἱ σημαῖες τους μοιάζουν ἀρκετὰ μὲ λάβαρα καὶ ἔχουν ὅλα τὰ χρώματα, γαλάζιο, ἄσπρο ἢ μαῦρο· μέσα σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ σύμβολα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς συγχωρήσεως τῶν ἀμαρτιῶν καίνε καὶ σφάζουν τὸ πᾶν»²⁹.

27. Κ. Σιμοπούλου, Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἑλλάδα τοῦ '21, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1980, σσ. 310-324.

28. Τ. Γριτσοπούλου εἰς Μνήμοσύνῃ, τόμ. Η', 1980-81, σσ. 413, 409.

29. Remarques, σ. 6-7. Οἱ ὑπογραμμίσεις σὲ αὐτὴ καὶ στίς ἀκόλουθες παραθέσεις εἶναι δικές μου.

Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για την προσπάθεια του συγγραφέα του ήμερολογίου της Μασσαλίας να δυσφημίση τους "Ελληνες.

‘Ο Σιμόπουλος (σ. 311) αποδίδει τὸ γαλλικὸ κείμενο ὡς ἐξῆς:

«Βρῆκε τὴν Τριπολιτσά μισοκατεστραμμένη ἀπὸ τὴν πολιορκία. Ὅλα τὰ τζαμιά εἶχαν κιόλας μεταμορφωθεῖ σὲ ἐκκλησίες. Τὰ χριστιανικὰ σύμβολα κυριαρχοῦσαν παντοῦ. Σταυροὶ καὶ εἰκόνες τῶν Παθῶν στόλιζαν τὰ ὄπλα καὶ τὰ λάβαρα. Οἱ ἑλληνικὲς σημαῖες εἶχαν ὅλα τὰ χρώματα: γαλάζιες, ἄσπρες, μαῦρες».

Στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης δὲν βρίσκεται ἴχνος ἀπὸ τὴν ὑποστήριξη ὅτι οἱ Τριπολιτσανοὶ ἦταν ἔτοιμοι γιὰ ἀποστασία ἀπὸ τὴν θρησκεία τους. Σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου πάντως ἐκφράζεται ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο καὶ ἀφορᾷ βεβαίως ὅλους τοὺς "Ελληνες:

«Ποιὸς μπορεῖ νὰ ἀπαρνηθῆ τὸν θαυμασμό του στοὺς "Ελληνες ἂν λαμβάνη ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτοί, πιστοὶ στῆ θρησκεία τους, μὲ θρησκευτικὸ θάρρος, ὑπέστησαν σὰν ἀληθινοὶ μάρτυρες ὅλες τὶς καταπιέσεις τῶν τυράννων τους καὶ φοροῦσαν τὸ σκληρὸ ζυγὸ τῆς σκλαβιάς, ἐνῶ ὁ προσυλητισμὸς πρὸς τὸ δόγμα τοῦ Μωάμεθ θὰ τοὺς εἶχε ἀπελευθερώσει ἀμέσως ἀπ' ὅλα αὐτά»³⁰.

Τὸ ἐπόμενο παράδειγμα δείχνει πῶς τὰ ἴδια γεγονότα διηγοῦνται κάπως διαφορετικὰ στὰ δύο κείμενα. Σχετικὰ μὲ τὴν Τριπολιτσά, τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης περιέχει μίαν σύντομη περιγραφή τῆς τοποθεσίας καὶ τῆς (κακῆς) οἰκιστικῆς καταστάσεως τῆς πόλεως. Στὴ συνέχεια διαβάζομε αὐτολεξεῖ:

«Μετὰ ἀπὸ τὴν ἄλωση [τῆς Τριπολιτσᾶς] ἡ ὁποία εἶχε ὑποστῆ μεγάλες ζημιὲς λόγω τοῦ τελευταίου βομβαρδισμοῦ (1821), ἡ κυβέρνησις σχεδίασε νὰ κτισθῆ μίαν ἐκκλησία μπροστὰ ἀπὸ τὴν πύλη πού ὀδηγεῖ στὸ "Αργος καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν οἱ "Ελληνες μπῆκαν νικητές, ἀφοῦ εἶχαν ἀνέβει στὸ ἀφύλακτο τεῖχος. Σκοπὸς ἦταν νὰ δαιωνίζεταὶ αὐτὸ τὸ εὐτυχὲς γεγονὸς μέσου ἑνὸς τέτοιου μνημείου. Ὅμως ἔλειπαν, ὅπως συνήθως, τὰ χρήματα καὶ ἔτσι παραλείφθηκε ἓνα ἔργο χωρὶς γούστο καὶ τέχνη, πού θὰ τὸ εἶχαν ἀρχίσει στὴν πιὸ ἀκατάλληλη στιγμή· διότι περισσότερα ἐχρειάζονταν ὄπλα γιὰ νὰ ἀποκτηθῆ δι' ἀγώνων ἢ χρυσὴ εἰρήνη»³¹.

Δύο σελίδες πιὸ κάτω ὁ von Lübtow περιγράφει τὶς συνθήκες τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς πού συνέβη μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἄφιξή του:

«Ὁ πολυταλαντοῦχος, ἥρωικὸς καὶ γενναῖος συνταγματάρχης Gordon, λέγει, διηθῆκε τὸ πυροβολικὸ καὶ εἶχε φέρει τοὺς πολιορκουμένους σὲ μίαν κατάσταση ὑψίστης ἀπελπισίας. Αὐτοὶ [οἱ πολιορκημένοι Τοῦρκοι] ἦταν ἔτοιμοι νὰ παραδοθοῦν καὶ τοὺς κατέλαβε ἀμεριμνησία ἀφοῦ οἱ διαπραγματεύ-

30. Lübtow / Bollmann, σ. 50.

31. Lübtow / Bollmann, σ. 15.

σεις εἶχαν τελειώσει. Μόλις οἱ Μανιάτες ἀντιλήφθηκαν αὐτό, ἐπέσαν τοὺς ἀρχηγούς τους, ὅπως ἐπίσης οἱ Μωραῖτες τὸν Κολοκοτρώνη, γιὰ νὰ πάρουν τὴν πόλη διὰ ἐφόδου· διότι λαχταροῦσαν γιὰ τὰ λάφυρα, καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τους ποὺ εἶχαν τὴν ἴδια ἰδέα, εὐχαρίστως συμφώνησαν μαζί τους. Στὴν πύλη ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ Ἄργος, βρισκόταν ἕνας κυκλωτερῆς πύργος γιὰ τὴ φρούρηση τοῦ δρόμου, μὲ πολὺ καταστραμμένες πολεμιστρες, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐντελῶς ἀφύλακτος· ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀνοίγματα, ποῦ δὲν εἶχαν περισσότερο ὕψος ἀπὸ ἐννέα πόδια ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, τέσσεροι ἀποφασισμένοι Ἕλληνες, μὲ βοήθεια τὸ σκοτάδι τῆς νύχτας, κατόρθωσαν νὰ μποῦν μέσα στὴν πόλη, καὶ ἐνῶ τοὺς ἀκολούθησαν ἄλλοι, ἀνοιξαν τὴν προαναφερθεῖσα πύλη, ἀπ' ὅπου εἰσώρμησαν οἱ Ἕλληνες ποὺ εἶχαν ἤδη συγκεντρωθῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ἄτυχους μαύρους ποὺ πουλήθηκαν ἀπὸ κάποιους βαρβάρους στὶς ἀγορὲς τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης³², ὅλοι ποὺ λάτρευαν τὸν προφήτη Μωάμεθ πετσοκόπηκαν ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καὶ φύλου, καὶ λίγοι μόνο κατόρθωσαν νὰ διαφύγουν ἀπὸ τὰ μαχαίρια τῶν ἐξαγριωμένων Ἑλλήνων γιὰ νὰ φοροῦν, στὸ μέλλον, τὰ δεσμὰ τῆς σκλαβιάς. Γιατὶ ὅμως ἀπέφυγαν νὰ σκοτώσουν τοὺς ἄτυχους τῆς Ἀφρικῆς; Μήπως ἦταν ἀπὸ ἰδιοτέλεια ἢ μήπως ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ συναίσθημα τοῦ οἴκτου; Πρὸς τιμὴν τῶν Ἑλλήνων πιστεύω τὸ τελευταῖο³³.

Αὐτὲς οἱ δύο προηγούμενες παράγραφοι ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης συμπυκνώνονται στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας σὲ μία πολὺ πιὸ σύντομη παράγραφο:

«Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς πόλεως οἱ Τοῦρκοι, ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὴν πείνα, εἶχαν προτείνει μία συνθηκολόγηση τὴν ὁποῖαν εἶχαν ἤδη ἀποδεχθῆ οἱ Ἕλληνες· ἀλλὰ οἱ Μανιάτες, φοβούμενοι μήπως τοὺς ξεφύγῃ μία λεία, τὴν ὁποῖαν θεωροῦσαν σίγουρη, ἀνάγκασαν τοὺς ἀρχηγούς τους καὶ τὸν ἴδιο τὸν Κολοκοτρώνη νὰ ἀπορρίψουν κάθε πρόταση καὶ νὰ πάρουν τὴν πόλη διὰ ἐφόδου· ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα ἐπέτυχε, ὅτι ἦταν μωαμεθανικὸ σφάχθηκε χωρὶς οἴκτο ἀπὸ τοὺς θηριώδεις νικητές, καὶ **γιὰ νὰ δαιωνίσουν αὐτὴ τὴ σφαγὴ**, ἔκτισαν, μπροστὰ ἀπὸ τὴν πύλη ἀπὸ τὴν ὁποῖα μπῆκαν οἱ ἐπιτιθέμενοι, μίαν ἐκκλησία, εἰς μνήμην αὐτοῦ τοῦ γεγονότος· αὐτὸ τὸ μνημεῖο, τοῦ πιὸ κακόγουστου ρυθμοῦ, χωρὶς ἀρχιτεκτονικὴ, ὁμοιάζει πιὸ πολὺ μὲ μία μπουραρία παρά μὲ ἕνα ναὸ ἀφιερωμένο στὸ Θεὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Ἑλέους»³⁴.

32. Τὸ ἐμπόριο ἀνθρώπων θεωρεῖτο αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, βάρβαρο στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Μὲ αὐτὸ τὸ νόημα ὁ von Lübtow κατηγορεῖ τὴν πράξιν ὀρισμένων σκλαβεμπόρων. Χαρακτηριστικά, ὁ Μαυροκορδάτος ποὺ «ἤθελε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐξυψώσει τὴ νεαρὴ ἑλληνικὴ διοίκηση στὰ μάτια τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης», φρόντισε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους 1822 νὰ ἀπαγορευθῇ τὸ ἐμπόριο ἀνθρώπων διὰ νόμου. (Βλ. Α. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Ε', σσ. 767—68).

33. Lübtow / Bollmann, σσ. 17-18.

34. Remarques, σ. 9.

Ἡ περιληπτική ἀπόδοσις τῆς τελευταίας παραγράφου στὸν Κ. Σιμοπούλου εἶναι ἡ ἑξῆς:

«Μπροστά στὴν πύλη ἀπὸ ὅπου ἔγινε ἡ εἰσβολὴ εἶχαν κτίσει μιὰ ἐκκλησία, γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ μεγάλο γεγονός. ᾿Ήταν ἕνα κακόγουστο μνημεῖο, χωρὶς ἀρχιτεκτονική, ποῦ νόμιζες πὼς προοριζόταν γιὰ μπουραρία κι ὄχι γιὰ νὰ ἀφιερωμένο στὸ Θεὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ ᾿Ελέους»³⁵.

Θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν ἀκόμα πολλὰ παρόμοια παραδείγματα. Ἄς τὰ ἀφήσωμε ὅμως γιὰ νὰ προχωρήσωμε στὰ συμπεράσματα: Τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας εἶναι ἕνα βαθύτατα ἐχθρικό πρὸς τοὺς ᾿Ελληνες καὶ τὸν ᾿Αγώνα τους σύγγραμμα. Συνεχῶς οἱ ᾿Ελληνες ἐμφανίζονται ὡς ἕνας ληστρικός καὶ αἰμοδιψὴς λαός, ὡς ἕνας λαός ποῦ δὲν γνωρίζει οἶκτο, ἀνίκανος γιὰ κάθε ἀνθρώπινο συναίσθημα. Ἡδὴ στὸν πρόλογό του ὁ συγγραφέας ἀποκαλεῖ τοὺς ᾿Ελληνες τοὺς «ἀγρίους τοῦ ᾿Αρχιπελάγους». Πραγματικὸν ἠρωϊσμὸ ἀναβρίσκει μόνο στοὺς Τούρκους, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποιο στὸ γερμανικὸ κείμενο ἀναφέρεται περιστασιακά, γίνεται μνεῖα αὐτοῦ στὴ γαλλικὴ ἐκδοχὴ μὲ ἐξαντλητικὴ ἀκρίβεια.

Σὲ ἕνα σημεῖο π.χ. περιγράφονται ἐπὶ μιὰμιση σελίδα, μὲ μεγάλη λεπτομέρεια, τρεῖς περιπτώσεις φοβερῶν βασανιστηρίων ποῦ ἔπραξαν ᾿Ελληνες ἐναντίον Τούρκων. Δύο ἀπ' αὐτὲς —ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωσι τοῦ κυβερνήτη τῆς Κορίνθου Κιαμὶλ-μπέη— τὶς παρακολούθησε ὁ συγγραφέας προσωπικά, ὅπως ὑποστηρίζει, καὶ τελειώνει τὶς σχετικὲς ἐξιστορήσεις του μὲ τὰ ἑξῆς λόγια:

«Θὰ μπορούσα νὰ ἀναφέρω χίλια ἄλλα ἐγκλήματα τέτοιου εἴδους ποῦ ἔγιναν μπροστὰ ἀπὸ τὰ μάτια μου, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ μου, πάρα πολὺ συγκινημένη ἀπὸ αὐτὲς τὶς αἱματηρὲς ἀναμνήσεις, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ στιγμὴ ἀναπαύσεως»³⁶.

Μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια ἐμφανίζεται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας καὶ τοῦ ἡμερολογίου τῆς Βέρνης ὅταν συγκρίνη κανεὶς τοὺς πρόλογους καὶ τοὺς ἐπιλόγους τους. Τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης εἶναι ἀφιερωμένο στὴ νεολαία τῶν πανεπιστημίων καὶ στοὺς ἀγωνιστὲς καὶ ἐνθαρρύνει τοὺς δύο νὰ συνεχίσουν νὰ ἀγωνισθοῦν γιὰ τὸν αἰερό σκοπὸ τῶν ᾿Ελλήνων». Ὁ πρόλογος τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας ἀπευθύνεται ἐπίσης στὴν νεολαία τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ μὲ ἕνα διαφορετικὸ στόχο: Οἱ ᾿Ελληνες, λέει, τοὺς ὁποίους γνωρίζομε ἀπὸ τὸ ἔνδοξο παρελθόν τους, δὲν ὑπάρχουν πιά. Τυφλὴ ἄγνοια ἐπηκολούθησαν τὸν Σόλωνα, τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Δημοσθένη, καὶ ἀντὶ τῶν σοφῶν νόμων τῶν ᾿Αθηνῶν κυριαρχεῖ τώρα βαθιὰ βαρβαρότητα. Τὸ κύριο κίνητρο τῶν ᾿Ελλήνων στὸν σημερινὸ τους ᾿Αγώνα, συνεχίζει ὁ συγγραφέας, δὲν εἶναι ν' ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους, ἀλλὰ νὰ πάρουν αἱματηρὴ ἐκδίκηση

35. Κ. Σιμοπούλου, Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι, τόμ. Β', σ. 312.

36. Remarques, σ. 15.

ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐνα ὀλόκληρο ἀθῶο ἀνθρώπινο γένος ἐξοντώνεται ἐδῶ, καὶ μπροστὰ σὲ τέτοια ἀνήκουστη φρίκη θὰ σβύση γιὰ πάντα ἡ δόξα τῶν εὐγενῶν προγόνων τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Ἑλλάς βρίσκεται σὲ μιὰ κατάσταση βαρβαρότητας, καὶ τίποτε δὲν ἀφήνει νὰ προβλεφθῇ ἓνα εὐτυχὲς τέλος αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Ἐλπίζει, καταλήγει ὁ συγγραφέας, ὅτι μπορεῖ νὰ σβύση τὴν φλόγα ἐνθουσιασμοῦ ποὺ ἀνάφθηκε παντοῦ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ὑπόθεση, καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ κυρίως νέους ἄντρες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐξαπατηθῇ ἀπὸ ἰδεαλιστικὰς εἰκόνας, ὅπως αὐτὸς ὁ ἴδιος στὴν ἀρχή, ἀπὸ τὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔτσι νὰ γλυτώσουν ἀπὸ ἀτέλειωτα βάσανα καὶ χίλιες ταλαιπωρίες.

Ἡ τόσο σκοτεινὴ πρόγνωση γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἐπαναλαμβάνεται στὸν ἐπίλογο³⁷: Ἡ Ἑλλάς θὰ νικηθῇ, προφητεύεται, ἀν δὲν ἐπέμβῃ πρὸς βοήθειά της ἡ Ἀγγλία. Ἐχει φθάσει σὲ τέτοιο βαθμὸ ἐκφυλισμοῦ ὥστε δὲν θὰ ἐπιτύχῃ τίποτε ἐναντίον τῶν ὑπερτέρων τουρκικῶν δυνάμεων οὔτε στὴ ξηρὰ οὔτε στὴ θάλασσα. Γιὰ τοὺς Τούρκους, ἀντίθετα, θὰ εἶναι εὐκόλα νὰ δώσουν τὸ τελικὸ κτύπημα στοὺς Ἕλληνες.

Στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ ἡμερολογίου τῆς Βέρνης (σσ. 96-98) ἀναφέρονται ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα: Ἡ Ἑλλάς, διαβάζομε ἐδῶ, προχωρεῖ σταθερὰ πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσή της. Γρήγορα οἱ Ἕλληνες θὰ ξεπεράσουν τὰ ἐσωτερικά τους προβλήματα καὶ θὰ νικήσουν τοὺς Τούρκους διότι εἶναι πολὺ καλύτεροι πολεμιστὲς καὶ κυρίως διότι ἔχουν τὸ δυνατὸ καὶ μεγάλης ἐπιδεξιότητος ναυτικὸ τους.

Τίθεται τὸ ἐρώτημα: Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὴ ἡ τεράστια διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο κειμένων; Στὸ γαλλικὸ βιβλίον ποὺ ἐξεδόθη στὴν Μασσαλία, ὁ Bollmann παρουσιάζεται ὡς συγγραφέας, ἐνῶ στὸ βιβλίον τῆς Βέρνης παρουσιάζεται ὡς ἐκδότης. Δὲν μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανό, ὅτι ὁ Πρῶσσο ἀξιωματικὸς Ludwig von Bollmann, ἀλλιῶς Louis de Bollmann, ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα του, στὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα τοῦ ταξιδιοῦ του ἀπὸ τὴν Μασσαλία μέχρι στὴν Βέρνη, ἤλλαξε τόσο δραστικὰ γνώμη ὥστε, ἐνῶ στὴν Μασσαλία παρέδωσε στὴν νεολαία τῆς Εὐρώπης μιὰ ἀποκρουστικὴ εἰκόνα ὅλης τῆς ἐλληνικῆς ὑποθέσεως, λίγο ἀργότερα, στὴν Βέρνη, προχωρεῖ στὴν ἔκδοση τοῦ ἡμερολογίου ἐνὸς συμπατριώτη του, στὸ ὁποῖο τὰ ἐλληνικὰ πράγματα κρίνονται μὲ μιὰ γενικὴ συμπάθεια.

Ξέρομε ὅτι ὁ Ludwig von Bollmann, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἔφθασε στὴ Μασσαλία τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823. Ἐκεῖ εἶχε μιὰ μακρὰ συζήτηση μὲ τὶς ἀρχὰς τῆς Μασσαλίας, οἱ ὁποῖες τὸν ἀνέκριναν σχετικὰ μὲ τὶς ἐντυπώσεις του γύρω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς γενικὲς συνθήκες στὴν Ἑλλά-

37. Ἐντὶ ἐπιλόγου βρίσκεται στὸ τέλος τῶν «Remarques» (σσ. 44-46) τὸ κεφάλαιον μὲ τὸν τίτλον «Ματιὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐξεγέρσεως».

δα, όπως τὸ ἔκαναν καὶ μετ' ἄλλους ἐθελοντὲς ποὺ ἐπέστρεψαν ἀπὸ ἐκεῖ³⁸. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ von Bollmann τοὺς ἄφησε ἕνα ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου τοῦ ἡμερολογίου τοῦ von Lübtow, καὶ πιστεύω ὅτι μετὰ, ὅταν ὁ Bollmann εἶχε κίβλας φύγει ἀπὸ τὴ Μασσαλία, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ μεταφράστηκε ἀπὸ κάποιον ἀνώνυμο Γάλλο στὰ γαλλικὰ καὶ «διορθώθηκε» μετ' ἐπίσης τρόπο, ὥστε ἡ ἀρκετὰ ἀντικειμενικὴ περιγραφή τῆς καταστάσεως στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Γερμανὸ φιλέλληνα νὰ μετατραπῆ σὲ ἕνα καθαρὰ ἀνθελληνικὸ φυλλάδιο. Γιὰ νὰ φανῆ τὸ πλαστὸ βιβλίον πιὸ αὐθεντικὸ, προστέθηκε στὴ σελίδα τίτλου ἡ χειρόγραφη ὑπογραφή τοῦ συγγραφέα «Louis de Bollmann» ἢ «Louis de Bollmann, un franc», καὶ μάλιστα μετ' ἑλληνικὰ καὶ ὄχι γοθτικὰ χαρακτῆρες³⁹.

Οἱ κατακρίσεις ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι μάλιστα τόσο ὑπερβολικὲς, ὥστε καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἐνισχύεται ἡ πεποίθησή μας ὅτι πρόκειται γιὰ μίαν ἐκδοχὴ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ von Lübtow μετ' ἀνεπιβεβαιωτὸ ἀνθελληνικὸ σκοπὸ.

Εἰδικὰ στὴ Μασσαλία ἕνα τέτοιο δημοσίευμα ἔπεσε σὲ γόνιμο ἔδαφος. Ἐκεῖ ὁ πληθυσμὸς ἀντιμετώπιζε τὸν ἑλληνικὸν Ἄγωνα ἀνεξαρτησίας μετ' ἀδιαφορία, ἐκεῖ οἱ ἀστυνομικὲς ἀρχὲς προσπαθοῦσαν ἀπὸ καιρὸ νὰ σταματήσουν τὶς μετακινήσεις φιλελλήνων ἐθελοντῶν ποὺ δημιουργοῦσαν μεγάλην ἀναταραχὴ στὴν πόλη. Καὶ κυρίως ὑπῆρχε στὴ Μασσαλία ἕνας πανίσχυρος Ἐμπορικὸς Σύλλογος ὁ ὁποῖος φοβόταν γιὰ τὰ συμφέροντά του στὴν Ἀνατολὴ καὶ ὁ ὁποῖος, γιὰ αὐτὸν τὸ λόγο, εἶχε λάβει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μίαν ἐχθρικὴ στάση ἐναντίον τῆς προσπάθειας τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀποτινάξουν τὸ Ὄθωμανικὸ ζυγὸ⁴⁰.

Ἄλλωστε μισὸ χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ «ἡμερολόγιον τοῦ Louis de Bollmann», τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1822, κυκλοφόρησε στὴ Μασσαλία ἕνα ἄλλο γαλλόγλωσσο ἡμερολόγιον Πρώσου ἀξιωματικοῦ, τὸ μικρὸ βιβλίον τοῦ Wilhelm de Lefebvre μετ' ἑλληνικὸν τίτλον «Ἐκθεσις διαφόρων γεγονότων ἀπὸ τὸν πόλεμον τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ ἕνα Γερμανὸ ὑπολοχαγὸ ἐπιστρέφοντα ἀπὸ τὸ Μωριά»⁴¹. Ἄν καὶ αὐτὴ ἡ

38. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔρευνα ποὺ ἔκανε ὁ P. Echinard στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Δήμου Μασσαλίας (Archives Municipales) καὶ στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Νομοῦ (Archives Départementales). Ὁ Echinard προσθέτει ὅτι λίγους μῆνες ἀργότερα ὁ Bollmann δημοσίευσε ἕνα φυλλάδιον [δηλαδὴ τὶς «Remarques»] τὸ ὁποῖο ὁ νομάρχης ἔστειλε στὸ γαλλικὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν τὴν 24ην Ἀπριλίου τοῦ 1823. (P. Echinard, Grecs et Philhellènes à Marseille, σ. 165).

39. Τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα ἀντίτυπα τῶν «Remarques» ποὺ εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ κοιτάξω, εἶχαν αὐτὴ τὴν χειρόγραφη ὑπογραφή.

40. Βλ. Echinard, ἔνθ' ἄν., σ. 152 κ.ἐπ.

41. Relation de divers faits de la guerre des Grecs. Par un Officier auxiliaire Allemand revenu de la Morée, Marseille [Okt. 1822]. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα «W. de Lefebvre» στὸ τέλος τοῦ κειμένου (σ. 29).

«Ἐκθεσις» στοῦ σύνολό της κρίνει τοὺς Ἕλληνες πολὺ δυσμενῶς, δὲν ἔχομε λόγο νὰ ἀμφιβάλλωμε τὴ γνησιότητά της, διότι ὁ Πρῶσσοσ λοχαγὸς Lefebvre, μὲ τὴν πικρὴ ἀπογοήτευσή του καὶ μὲ τὰ σκληρὰ του λόγια ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, μένει πάντοτε μέσα στὰ ὄρια τοῦ πιστευτοῦ⁴². Ἀντιθέτως, τὸ πλαστογραφημένο φυλλάδιο τοῦ Louis de Bollmann ἀντιπροσωπεύει, ὅπως εἶδαμε, τὸ ἄκρον ἄκρον τοῦ μισελληνισμοῦ.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐδῶ ὅτι προφανῶς ἔγινε ἐπίσης κάποιος χειρισμὸς καὶ μὲ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ βρίσκονται ἀναλυτικὰ περιεχόμενα κατὰ κεφάλαια, στοῦ παρακάτω κείμενο λείπουν μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα προαναφέρονται ἢ καὶ ἡ σειρά τους εἶναι ἀλλαγμένη. Π.χ. ὁ «*χαρακτηρισμὸς τῶν κυριῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν*» παρουσιάζεται στοῦ κείμενο σὲ ἓνα σημεῖο ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ Γερουσία (σσ. 29-33). Ἐπίσης οἱ ἀρχηγοὶ παρουσιάζονται σὲ διαφορετικὴ σειρά ἀπὸ τὰ περιεχόμενα. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ λείπει ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Κολοκοτρώνη, ἐνῶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Μπουμπουλίνας βρίσκεται σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο, στοῦ προηγούμενο κεφάλαιο (σ. 16). Μία κάπως πιὸ ὑποπτὴ παραλλαγή εἶναι ἡ ἔλλειψις ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν προαναφερθέντων «*σκηῶν ἀποτροπιασμοῦ μετὰ ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ κάστρου τῆς Κορίνθου*» καὶ τῆς «*φυλακῆσεως τοῦ τέως κυβερνήτου Κιαμὶλ-μπέη καὶ τῆς οἰκογένειάς του*».

Ἄναρωτιόμαστε: Μήπως καὶ στὴ Βέρνη κάποιος ἀνώνυμος ἔβαλε τὸ χέρι στοῦ χειρόγραφο τοῦ Lübtow/Bollmann καὶ «ἔστρωσε» τὸ κείμενο γιὰ νὰ τὸ «προσαρμώσῃ» καλύτερα στοὺς δικούς του σκοπούς; Ἡ μήπως ἔγραψε κάποιος ἄλλος τὸν πολὺ εὐνοϊκὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνες πρόλογο καὶ ἐπίλογο; Εὐκόλα φανταζόμαστε ὅτι ὁ Ludwig von Bollmann, στὴν ἐπιστροφή πρὸς τὴν πατρίδα του, περνώντας ἀπὸ τὴ Βέρνη, ἄφησε ἄλλο ἓνα ἀντίγραφο τοῦ ἡμερολογίου τοῦ συμπατριώτη του von Lübtow, ὅπως τὸ εἶχε κάνει προηγουμένως στὴ Μασσαλία. Καὶ δὲν μπορούμε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ ἀποκλείσωμε μὲ σιγουριά τὴν πιθανότητα μίας σκόπιμης ἐπεμβάσεως στοῦ πρωτότυπο χειρόγραφο ἀπὸ ἓνα

42. Ἄλλα στοιχεῖα ποὺ ἀποδεικνύουν τὴ γνησιότητα τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Lefebvre ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Echinard (ἐνθ. ἀν., σσ. 168-69). Αὐτός, πάντοτε μὲ βᾶση τίς πληροφορίες ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα, διηγεῖται μεταξὺ ἄλλων τὸ ἐξῆς: Ὅταν ὁ Lefebvre στοῦ γυρισμοῦ του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἔφθασε στὴ Μασσαλία (Σεπτ. τοῦ 1822) ἦταν ἡ περίοδος ποὺ ἀρχισαν νὰ συγκεντρῶθουν ἐκεῖ τὰ περίπου 130 μέλη τῆς λεγόμενης Γερμανικῆς Λεγεῶνος [δηλαδὴ τῆς μεγαλύτερης καὶ τελευταίας ἀποστολῆς ἐθελοντῶν ἀπὸ τοὺς Φιλελληνικοὺς Συλλόγους τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ποὺ ξεκίνησε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1822 ἀπὸ τὴ Μασσαλία]. Τότε λεγόταν ὅτι ὁ Ἕλληνας ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς, Θεοχάρης Κεφαλᾶς προσπάθησε νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Lefebvre ἀπὸ τὴ δημοσίευσή τοῦ συγγράμματός του μὲ προειδοποιητικὸ χαρακτηρισμὸ, ἀλλὰ δὲν τὸ πέτυχε.

μέλος τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βέρνης π.χ. ἢ ἀπὸ ἓναν ἐκπρόσωπο τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου⁴³.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ρωτήσῃ ἀκόμα: Μήπως εἶναι ἡ γαλλικὴ ἐκδοχὴ αὐτὴ ποὺ εἶναι πιὸ κοντὰ στὸ αὐθεντικὸ κείμενο τοῦ Lübtow / Bollmann; Αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, νομίζω ὅτι μπορούμε νὰ τὴν ἀπορρίψωμε, μετὰ ἀπὸ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα, αὐτοτελεῖ ἢ μὴ, ποὺ ἀνέφερα προηγουμένως ἀπὸ τὰ δύο κείμενα. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, τὸ πνεῦμα συμπάθειας γιὰ τοὺς Ἕλληνας στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης δὲν εἶναι κάτι πρόσθετο, δὲν ἐμφανίζεται μόνο στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο, ἀλλὰ διαφαίνεται παντοῦ καὶ χαρακτηρίζει ὅλο τὸ ἔργο.

Εἶχα παρατηρήσει στὴν ἀρχὴ ὅτι οἱ ἐρευνητὲς δὲν ἔδωσαν τὴ δέουσα προσοχὴ στὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν δύο διαφορετικὰ ἡμερολόγια, τὸ ἓνα στὰ γερμανικά, τὸ ἄλλο στὰ γαλλικά, ποὺ δημοσιεύθηκαν καὶ τὰ δύο τὸ 1823, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὲς πόλεις, μὲ τὸ ὄνομα Ludwig von Bollmann ἢ ἀλλιῶς Louis de Bollmann.

Ἡ Κ. Μαμώνη ἀφιερώνει ἐξαιρετικὰ πολὺν χῶρον —σχεδὸν μία σελίδα— στὴν περιληπτικὴ κριτικὴ τῆς τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας καὶ ἀναφέρει λεπτομέρειες κυρίως ἀπὸ τὸν πρόλογο καὶ τὸν ἐπίλογο. Κατὰ τὴ γνώμη τῆς ὁ συγγραφέας τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ἐπεξεργασθέντα τοῦ ἡμερολογίου τοῦ A. v. Lübtow Γερμανὸ L. v. Bollmann λόγῳ ὀρισμένων ἀντιστοιχιῶν μεταξὺ τῶν δύο βιβλίων⁴⁴. Ἄλλὰ ἡ Κ. Μαμώνη δὲν ἐμβαθύνει τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος αὐτοῦ. Πῶς ἐξηγεῖ τις πολυάριθμες κυριολεκτικὲς ταυτότητες καὶ τις παράξενες τροποποιήσεις στὰ δύο κείμενα; Καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα, πῶς ἐξηγεῖ τὸ ἀντιφατικὸ στοὺς προλόγους καὶ ἐπιλόγους τῶν δύο βιβλίων;

Τὸν Α. Βακαλόπουλον, στὴν «*Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*» του, δὲν τὸν προβληματίζει ἡ ὁμωνυμία. Ὡς συγγραφέα τοῦ ἡμερολογίου τῆς Μασσαλίας ἔχει τὸν Bollmann, ὡς συγγραφέα τοῦ ἡμερολογίου τῆς Βέρνης τὸν Lübtow. Ἀντλεῖ ταχτικὰ ἀπὸ τὰ δύο βιβλία καὶ μερικὲς φορὲς ἀναφέρει στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας ποὺ βρίσκονται σὲ πλήρη ἀντίφασιν μὲ τὰ ἀντίστοιχα στὸ ἡμερολόγιο τῆς Βέρνης ἢ ποὺ δὲν ὑπάρχουν ἐκεῖ καθόλου⁴⁵. Π.χ. στὸν τόμο ΣΤ' (σσ. 222-23) ἀποδίδεται, ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας (σσ. 33-35), ἡ περιγραφὴ ἀπὸ τὸν ἀπαρόντα κατὰ τὸν πανικὸ φιλέλληνα Bollmann» τῆς δραματικῆς φυγῆς τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸ Ἄργος πρὸς τοὺς Μύλους, μὲ ἀφορμὴ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Δράμαλη πασά στὴν

43. Βλ. ἐπάνω. 66·292 κ.επ.

44. Κ. Μαμώνη, «Ξενόγλωσσοι ἐκδόσεις (1821-1829) περὶ τὸν Ἀγώνα» εἰς: Μνημοσύνη, τόμ. 3ος 1970-71, σσ. 439-40.

45. Βλ. τόμ. Ε', σσ. 765, 780, 783.

Πελοπόννησο. Αὐτὴ ἡ περιγραφή συμπερολαμβάνει ἐκτιμήσεις ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν φυγάδων καὶ τῶν παρόντων στρατιωτικῶν, ὅπως καὶ «βαθιὰ ἀνθρώπινες σκηνές» καὶ σκηνές φρίκης — ἀλλὰ εἶναι, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, δημιουργήματα τῆς φαντασίας τοῦ συγγραφέα-πλαστογράφου.

Ὁ Κ. Σιμόπουλος ποῦ γνωρίζει φυσικὰ καὶ αὐτὸς τὶς δύο ἐκδοχὲς ἐπέλεξε τὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποίησῃ ὡς κύριο θεμέλιο ἐνὸς ὀλοκλήρου κεφαλαίου τοῦ «*Εἰκόνας πολέμου καὶ εἰρηνικοῦ βίου*». Καὶ ἀναρωτιόμαστε: Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες καὶ διαφορὰς στὰ δύο κείμενα, δὲν τὸν ἐκπλήσσει, στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας, αὐτὸς ὁ διαρκὲς ἀπαράμιλλος μισελληνισμὸς τὸν ὁποῖον ἀναγνωρίζει;⁴⁶ Γιατί καὶ γιὰ ποιὸν προσπαθεῖ νὰ λιανίσῃ τὶς μύτες ἀπὸ τὰ κείμενα ποῦ ἀποδίδει; Μήπως φοβᾶται ἀντίθετα μὲ τὸν Τ. Γριτσόπουλο, πὼς «θίγεται ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια» τῶν Ἑλλήνων;⁴⁷ Πῶς «απαρβλέπει» τὴν πρωτοφανῆ ὑποστήριξη στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μασσαλίας ὅτι οἱ Τριπολιτσιανοὶ ἦταν ἔτοιμοι γιὰ ἀποστασία ἀπὸ τὴ θρησκεία τους καὶ γιὰ τὴ γυρίζει μάλιστα στὸ ἀντίθετο;⁴⁸ Γιατί ἀναφέρει ὅλα τὰ χρώματα τῶν ἐλληνικῶν σημαίων, ἀλλὰ παραλείπει τὴν τελευταία πρόταση τῆς ἴδιας παραγράφου;⁴⁹ Γιατί μεταφράζει «πολὺ ἐλεύθερα» τὴ δευτερεύουσα πρόταση «γιὰ νὰ διαιωνίσουν αὐτὴ τὴ σφαγὴ» μὲ «γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ μεγάλο γεγονός»;⁵⁰ Τὸ ὅτι ὁ Κ. Σιμόπουλος μιᾶ γιὰ ἄλλο θέμα, δηλαδὴ γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν εἰρηνικὴ ζωὴ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μία δικαιολόγησις γιὰ τέτοιο εἶδος παραλείψεις καὶ διαστρεβλώσεις. Καὶ ἀκόμα αὐτό: Δὲν τοῦ κάνει ἐντύπωση οὔτε αὐτὸς ὁ ἀναστεναγμὸς τοῦ συγγραφέα ὅτι ἡ ψυχὴ του, συγκινημένη ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση χιλίων ἐγκλημάτων τῶν Ἑλλήνων ποῦ διαδραματίσθηκαν μπροστὰ ἀπὸ τὰ μάτια του, ζητᾶ μία στιγμὴ ἀναπαύσεως;⁵¹ Τέλος πάντων, κανένα ἄλλο ἔργο ἐθελοντοῦ στάζει τόσο φαρμάκι.

Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ πιστέψῃ σὲ αὐτὸ ποῦ ὁ Κ. Σιμόπουλος ὑπογραμμίζει στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ δευτέρου τόμου του (σ. 9): «Ὅτι ἔχει διαχωρίσει σὲ ὅλα τὰ κείμενα τὸ γεγονός ἀπὸ τὶς κρίσεις, ὅτι ἔχει ἀπολεπίσει τὸ προσωπικό, τὸ συναισθηματικὸ στοιχεῖο, τὴ σκοπιμότητα καὶ τὴν ἐμπάθεια, ὅτι ἔχει ἐπαληθεύσει καὶ διασταυρώσει γιὰ νὰ ἀποθησαυρίσῃ «ἱστορικὸ ὕλικὸ οὐσιαστικὸ, πρωτογενὲς καὶ γνήσιον». Προφανῶς —καὶ ὄχι μόνον στὴν παρούσα περίπτωσις—⁵² ὁ Κ. Σιμόπουλος δὲν προβληματίζεται πολὺ μὲ ἐπαληθεύσεις καὶ δια-

46. Κ. Σιμοπούλου, Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι..., τόμ. Β', σ. 311.

47. Τ. Γριτσοπούλου εἰς Μνημοσύνη, τόμ. Η' 1980-81, σ. 419.

48. Βλ. ἐπάνω, ὑποσ. 48. 66. 297 κ. επ.

49. Βλ. ἐπάνω. ὑποσ. 48.

50. Βλ. ἐπάνω. 66. 299 κ. επ.

51. Βλ. ἐπάνω. 6. 300.

52. Βλ. π.χ. τὸ θέμα ἐνὸς ἄλλου κεφαλαίου τοῦ Σιμοπούλου (τόμ. Α', σσ. 425-30) μὲ

σταυρώσεις. *Αλλωστε γνωρίζει από την αρχή την αίτια του άκραίου μισελληνισμού του «Πρώσου άνθυπολοχαγού Ludwig von Bollmann»: «'Ο άξιωματικός von Bollmann, γράφει, όπως και τόσο άλλοι Εύρωπαίοι έθελοντές, περίμενε πως οι Έλληνες θα του άνέθεταν διοίκηση, περίμενε βαθμούς και κυρίως μισθό μεγάλο. 'Η διάψευση τών προσδοκιών του ήταν τόσο πικρή που προβλέπει με άγαλλίαση τὸ θρίαμβο τών Τούρκων»⁵³.

*Ορθῶς ὁ Τ. Γριτσόπουλος τονίζει τὴ σημασία πού ἔχει ἡ ἀρχικὴ ἐξακρίβωσις τῆς γνησιότητος τῆς πηγῆς στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ἱστορικὴ μελέτη⁵⁴. Στὴ δική μας περίπτωση, λόγω ἀμέλειας ἢ καὶ μίας ὀρισμένης ἐπιπολαιότητος ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν, ἓνα πλαστογραφημένο κείμενο πῆρε μίᾳ ἀξία πού δὲν τοῦ ἀνήκει. Χρησιμοποιεῖται τακτικὰ ὡς γνήσια πηγὴ, καὶ ἀνατυπώθηκε μάλιστα σὲ μίᾳ σειρᾷ ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων τοῦ διεθνοῦς φιλελληνισμοῦ.

Τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Bellier de Launay

Τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ δύο μοναδικὰ ἡμερολόγια ἑθελοντῶν πού συμπεριλαμβάνονται στὴ σειρᾷ «ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ 1821-1831» τῆς 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας τῆς 'Ελλάδος εἶναι τὸ μικρὸ βιβλίο τοῦ Wilhelm Bellier de Launay μὲ τὸν τίτλο «*Μερικὰ λόγια γιὰ τὴν 'Ελλάδα*». 'Εξεδόθη τὸ 1823 στὸ Βερολίνο «γιὰ τὸ καλὸ φτωχῶν καὶ ὀρφανῶν οἰκογενειῶν» ὅπως διευκρινίζει ἐπίσης ἡ σελίδα τίτλου⁵⁵.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ προλόγου τοῦ ὁ Bellier ζητᾷ συγνώμη ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες, διότι τὰ λίγα λόγια του γιὰ τὴν 'Ελλάδα δὲν εἶναι πλούσια σὲ ὕλη καὶ διότι ὁ ἴδιος δὲν ἔχει μέχρι τώρα δοκιμάσει τὸ συγγραφικὸ ταλέντο του. 'Αλλὰ αὐτὰ πού γράφει, εἶναι ἀληθινὰ, λέει, καὶ οἱ καλύτεροι ἀπ' αὐτοὺς πού τὸν ξέρουν ἢ πού τὸν ἔχουν γνωρίσει στὴν 'Ελλάδα θὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουν⁵⁶. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ρωτήσῃ, συνεχίζει, γιατί ὁ συγγραφέας γύρισε ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα. Καὶ κατησυχάζει τοὺς ἀναγνώστες του μὲ τὴν ἐξῆς ἀπάντησι: "Ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο, μόνο λίγοι ἄνθρωποι ξέρουν τὸ λόγο. Εἶχε ἐτοιμάσει, λέει μετὰ, ἓνα εἰδικὸ ἔργο γιὰ τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα στὴν 'Ελλάδα,

---

τὸν τίτλο «Παρὰ λίγο μισθοφόροι στὴν Τουρκία» τὸ ὁποῖο βασίζεται σὲ λάθος ἐρμηνεία ἐνὸς κειμένου ἑθελοντοῦ (βλ. σχετικὴ παρατήρησή μου στὴ μελέτη μου «Οἱ Γερμανοὶ ἑθελοντές στὸν 'Αγώνα τοῦ 1821» εἰς Πρακτικὰ τοῦ Δ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Κόρινθος Σεπτ. 1990, 'Αθήναι 1992-93, τόμ. Γ', σ. 73, ὕπ. 6).

53. Σιμοπούλου, τόμ. Β', σ. 310.

54. Βλ. Τ. Γριτσοπούλου, «'Ιστορία καὶ Ζωή» εἰς Μνημοσύνη, τόμ. 12ος, 1991-93, σ. 29.

55. Einige Worte über Griechenland, zum Besten verarmter und verwaister Familien, von Wilhelm Bellier de Launay. Berlin, in der Maurerschen Buchhandlung, 1823.

56. 'Ενθ. ἀν., σ. III-IV.

κατὰ τὰ ἔτη 1821 καὶ 1822, μὲ τὶς δικές του ἐμπειρίες, ἱστορικὰ σκίτσα καὶ τρία δικά του σχέδια κάστρων, ἀλλὰ στὴν ἐπιστροφή του πρὸς τὴν πατρίδα του κάποιοι, πού θεωροῦν τοὺς Τούρκους καλοὺς χριστιανοὺς, τοῦ τὸ ἐπῆραν⁵⁷. Στὴ συνέχεια ὁ Bellier ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τριῶν ἀξιωματικῶν συντρόφων πού ἀποχώρησαν. Αὐτοὶ εἶναι ἄψογοι ἄνδρες καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς κατηγορήσῃ διότι δὲν ἔδωσαν τὸν ὄρκο⁵⁸. Ὁ Bellier ξέρει ὅμως καὶ ἄλλους πού λιποτάκτισαν μετὰ ἀπὸ τὴν ὀρκομοσία καὶ τὴν μισθοδοσία, ὅπως συγκεκριμένως δύο Ἰταλοὺς⁵⁹.

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1821, διηγεῖται ὁ Bellier μετὰ, ὁ Πρίγκιψ Δημήτριος Ὑψηλάντης τοῦ ἔκανε τὴν τιμὴ νὰ τοῦ ἐμπιστευθῇ τὴν πολιορκία τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ ὅμως δὲν βρῆκε τίποτε ἔτοιμο γιὰ μίαν τέτοια ἐπιχείρηση. Τότε, μαζὶ μὲ δύο συντρόφους του, προσπάθησε νὰ γίνῃ σὲ ἄλλο τομέα χρήσιμος στοὺς Ἀθηναίους⁶⁰. Αὐτοὶ εἶχαν ζητήσει ἀπὸ τοὺς ξένους νὰ τοὺς παραδίδουν μαθήματα τακτικῆς. « Ἦταν χαρὰ νὰ βλέπῃ κανεὶς μὲ ποιὰ προσθυμία καὶ μὲ ποιὸ μεγάλο ζῆλο παρακολουθοῦσαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι τὰ μαθήματά μας». Ἐνῶ οἱ δύο σύντροφοί του γύμναζαν τοὺς Ἀθηναίους, ὁ ἴδιος ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ τυμπανιστῆ. Ἀλλὰ δὲν ντράπηκε γιὰ αὐτό, ἀντίθετα, τὸ θεωροῦσε πολὺ μεγάλη τιμὴ, νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς πρῶτος Γερμανὸς αὐτὴ τὴν πόλη, τὴν πρῶην κοιτίδα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, σὰν ἀρχηγὸς τῆς πολιορκίας καὶ συγχρόνως σὰν τυμπανιστῆς⁶¹.

57. Ἐνθ. ἀν., σ. IV-V. Μὲ αὐτὸ ὁ συγγραφέας μᾶλλον ὑπαινίσσεται τὶς αὐστριακὲς ἀρχές.

58. Πρόκειται γιὰ τὸν von Meerheimb, πού κατέλαβε κατόπιν μίαν πολὺ καλὴ θέση στὸ Βασιλικὸ Στρατὸ τῆς Βυρτεμβέργης, ὅπως διευκρινίζει ὁ Bellier, καὶ γιὰ τοὺς von Finck καὶ von Schott ἀπὸ τὴ Σουηβία. (Ὁ von Schott ἦταν ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς τοῦ προέδρου τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Στουτγκάρδης Albert Schott. Βλ. Barth—Kehrig-Korn, Die Philhellenenzeit, München 1960 σ. 224). Τὸ περιστατικὸ μὲ τοὺς τρεῖς Γερμανοὺς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Elster. Συσχετίζεται στὴν ὀρκομοσία τοῦ νεοϊδρυμένου Τάγματος τῶν Φιλελλήνων στὴν Κόρινθο, τὸ Μάϊο τοῦ 1822. Ὁ Elster προσθέτει ἐπίσης ὅτι ὅλοι οἱ Γερμανοὶ φιλέλληνες λυπήθηκαν γιὰ τὴν ἄρνηση τῶν τριῶν ἀνδρῶν αὐτῶν νὰ δώσουν τὸν ὄρκο. (Das Bataillon der Philhellenen, Baden 1828, σ. 5).

59. Ἐνθ' ἀν., σ. V-VI.

60. Μὲ τὸν Lefebvre καὶ τὸν Giessler.

61. Ἐνθ' ἀν., σ. VI-VIII. Ὁ λοχαγὸς τοῦ ἵππικοῦ von Byern, ἐπίσης παρὼν κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως αὐτὴ τὴν περίοδο εἶχε διαφορετικὴ ἐντύπωση ἀπὸ τὶς τακτικὲς ἀσκήσεις τῶν Ἑλλήνων κάτω ἀπὸ τὴν διοίκηση τῶν ξένων. Προφανῶς, γράφει, αὐτὲς οἱ ἀσκήσεις δὲν ἄρσαν στοὺς Ἕλληνες διότι μόνο τὶς πρῶτες μέρες ἤρθαν ὅλοι ἐνῶ μετὰ κάθε μέρα λιγότεροι μέχρι νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ σχέδιο ἐντελῶς (Byern, Eugen von, « Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιον ἑνὸς ταξιδιοῦ στὴν Ἑλλάδα, στὰ ἔτη 1821 καὶ 1822» εἰς τὴν [Πρωσικῆ] «Στρατιωτικὴ Ἑβδομαδιαία Ἐφημερίδα» = «Fragmente aus dem Journale einer

Στό τέλος τοῦ προλόγου (σ. VIII) βρίσκεται ἡ ἐξῆς ὑπογραφή:

«Wilhelm Bellier de Launay, τέως ἀξιωματικός στό Βασιλικό Πρώσικο Στρατό, κατόπιν ἀντισυνταγματάρχης στό γενικό ἐπιτελεῖον τοῦ Πρίγκιπα Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καί διοικητῆς τοῦ Μεσολογγίου».

Μετά ἀπό τόν πρόλογο ὁ Bellier ἀρχίζει τήν ἀφήγησή του μέ μία σφοδρή ἐπίθεση ἐναντίον τῶν ξένων ἐθελοντῶν στήν Ἑλλάδα. Μεταξύ τῶν ὀλίγων πού ἐφθασαν μαζί του τό 1821 [Νοέμβριο] στήν Ἑλλάδα ὑπῆρξαν πολλοί, λέει, πού περίμεναν «ὑψηλές θέσεις» καί «τεράστια πλοῦτη» (σ. 9). Ἀπό τέτοια ἄτομα μερικοί ἔχουν δημοσιεύσει κρίσεις γιά τό ἐλληνικό ἔθνος ἀλλά δέν θέλουν νά ἀποκαλύψουν τό ὄνομά τους «διότι δέν κατόρθωσαν νά γίνουν στρατηγοί καί ὑπουργοί καί ἐπίσης διότι δέν βρῆκαν κιβώτια μέ χρυσά γιά νά γεμίσουν ὀλόκληρα καράβια». Γιά αὐτό διαδίδουν «τό χειρότερο τοῦ χειροτέρου» καί ἄς μὴ μάθῃ ὁ κόσμος κάτι καλό γιά τήν Ἑλλάδα. Ἐνα τέτοιο δημοσίευμα, συνεχίζει ὁ Bellier, κρατάει ὁ ἴδιος στά χέρια του: Εἶναι τό βιβλίο μέ τόν τίτλο: «*Ἡ τύχη ἑνός Γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ ἐπιστρέψαντος ἀπό τήν Ἑλλάδα, κατά τό ταξίδι καί τή διαμονή του στό Μωριά*» πού κυκλοφόρησε στό Darmstadt τό 1822. Ὁ πρόλογός του ὑπογράφεται μέ K...⁶². Τόν «ἤρωα τοῦ ἔργου αὐτοῦ», λέει ὁ Bellier, τόν ξέρει πολὺ καλά, καί ἕνας ἀξιωματικός τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Ἑσσης τοῦ ἐπιβεβαίωσε ὅτι αὐτός δέν ἦταν ποτέ ἀξιωματικός ἀλλά δεκανεύς⁶³.

Στή συνέχεια ὁ Bellier ἀποδίδει αὐτολεξεῖ τρία ἀποσπάσματα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Kösterus γιά νά δείξῃ τό ἄδικον τῶν ἀπόψεών του. Στό ἕνα ἀπ' αὐτά

Reise nach Griechenland in den Jahren 1821 und 1822» (Preuss. Militair - Wochenblatt, Nr. 479, 27. Aug. 1825, σ. 3287). Ὁ σύντροφος τοῦ Bellier, ὁ Lefebvre, στά ἀπομνημονεύματά του, [βλ. ἐπάνω σ.] δέν ἀναφέρει τίποτε σχετικά μέ μαθήματα τακτικῆς. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά διηγεῖται ὅτι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι ἔγιναν μάρτυρες τοῦ μεγάλου ζήλου τῶν ξένων πού ἐτοίμασαν τήν ἐφοδο, κατασκευάζοντας σκάλες κλπ. ἀλλά ὅτι κανεῖς δέν ἤθελε νά τοὺς προσφέρῃ κάποια βοήθεια. (Relation de divers faits de la guerre des grecs, σ. 16).

62. Ἐνθ' ἄν., σ. 10. Ὁ πρόλογος χρονολογεῖται τό Μάιο τοῦ 1822. Πρόκειται γιά τό βιβλίο τοῦ Kösterus «Schicksale eines aus Griechenland zurückgekehrten deutschen Offiziers während seiner Reise und seines Aufenthaltes in Morea in den Monaten Oktober 1821 bis Februar 1822», Darmstadt 1822. Ὁ Kösterus ἦταν, ὅπως ὁ Bellier, μέλος τῆς πρώτης γερμανικῆς ἀποστολῆς ἐθελοντῶν πού ξεκίνησε ἀπό τή Μασσαλία καί ἐφθασε τό Νοέμβριο τοῦ 1821 στήν Καλαμάτα. Τό βιβλίο τοῦ Kösterus ἀποτελεῖ μία ἀπό τίς πρώτες, ἀλλά —σέ σύγκριση μέ ἄλλα ἀπομνημονεύματα Γερμανῶν— καί μία ἀπό τίς πιό ἀρνητικές ἐκθέσεις γιά τήν ἐπανάσταση στήν Ἑλλάδα. Οἱ κρίσεις τοῦ συγγραφέα κορυφώνονται στή διαπίστωση ὅτι οἱ θυσίες τῶν ξένων γιά τοὺς Ἕλληνας εἶναι σπατάλη καί ὅτι αὐτό πού ἀξίζει σέ ἕνα τέτοιο ἀδιάφορο καί ἀδρανῆ λαό εἶναι ἡ σκλαβιά. (Ἐνθ' ἄν., σσ. 143, 101). Σέ αὐτά τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Kösterus στηρίζεται ὁ Κ. Σιμόπουλος μέ τό κεφάλαιό του «Παρά λίγο μισθοφόροι στήν Τουρκία» (βλ. ἐπάνω, ὑποσ. 52).

63. Ἐνθ' ἄν., σσ. 10-11.

ὁ Kösterus μιλάει γιὰ τὶς Ἑλληνίδες γυναῖκες ποὺ εἶναι, ὅπως στοὺς Τούρκους, καταδικασμένες σὲ ἓναν αὐστηρὸ ἀποκλεισμό καὶ ποὺ πρέπει νὰ σκεπάσουν τὸ προσωπὸ τους μὲ τὸ μαντίλι μέχρι ἐπάνω στὸ στόμα. Ἔλλωστε, συνεχίζει ὁ Kösterus, σχεδὸν ὅλες οἱ Ἑλληνίδες ἔχουν ὁμορφα χαρακτηριστικά, «*τίς πιὸ πολλές φορές τὸ ἐξαιρετικὸ ἑλληνικὸ προφίλ —χλωμὴ ἐπιδερμίδα καὶ μαύρα, συχνὰ καὶ βαθυκόκκινα μαλλιά, μόνο ποὺ δὲν ἔχουν τὸ διασκεδαστικὸ καὶ ἐξυπνο ὕφος τῶν δικῶν μας, πιὸ μορφωμένων θηλικῶν, ποὺ τίς κάνει τόσο ἀξιαγάπητες, οὔτε ἔχουν τὸ κομψὸ ἱματισμὸ*».

Αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις τοῦ Kösterus ὁ Bellier τὶς ἀντικρούει ὡς ἐξῆς: Προφανῶς, λέει, αὐτὸς ὁ καλὸς ἄνθρωπος [ὁ Kösterus] εἶδε τὸ χειρότερο μέρος τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν συνάντησε τοὺς ἀληθινούς Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες. «*Ἐγὼ τίς βρῆκα ὁμορφες, καθαρές καὶ ἀρκετὰ εὐπρεπεῖς, καὶ μάλιστα δύο καλοὶ γερμανοὶ παντρεύτηκαν πολὺ χαριτωμένες, καθαρές καὶ πλούσιες Ἑλληνίδες, καὶ ἀσφαλῶς δὲν θὰ τὸ ἔχουν μετανοιώσει*»⁶⁴.

Ἐνα ἄλλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Kösterus ποὺ ἀποδίδεται αὐτολεξεῖ ἀπὸ τὸν Bellier, μιλάει γιὰ τὶς φῆμες ποὺ κυκλοφόρησαν στὴ Μασσαλία καὶ στὴν Ἑλλάδα, λέγοντας ὅτι ἓνας Γερμανὸς πρίγκιπας, ποὺ ἔχει πολεμήσει στὶς ἐκστρατεῖες ἐναντίον τοῦ Ναπωλέοντα, θὰ εἶχε σκοπὸ νὰ πάη στὴν Ἑλλάδα καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγία τῶν Ἑλλήνων. Σὲ αὐτὸ ὁ Bellier ἀπαντᾷ ὅτι ὁ ἴδιος δὲν ἔχει ἀκούσει ποτὲ κάτι τέτοιο καὶ ὅτι, ἂν θὰ τὸ εἶχε ἀκούσει, ἀσφαλῶς θὰ τὸ εἶχε σημειώσει στὸ λεπτομερὲς τοῦ ἡμερολόγιου⁶⁵.

Μὲ ὅλα αὐτὰ ἐφθάσαμε ἤδη στὴ μέση τοῦ βιβλίου. Ὁ Bellier δὲν σταματᾷ ὅμως στὴν κατάκριση ἐνός συντρόφου του ἀλλὰ στρέφεται ἐναντίον τῶν ἐθελοντῶν γενικῶς. Τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι, τὸ ἐξηγεῖ μὲ τὴν κατάσταση σκλαβιάς στὴν ὁποῖαν ζοῦσαν ἐπὶ τετρακόσια χρόνια. Γι' αὐτὸ λυπᾶται τὸν καθένα ποὺ πῆγε στὴν Ἑλλάδα καὶ περίμενε νὰ βρῆ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἢ καὶ ἀνθρώπους ἴσους μὲ τὸν ἑαυτὸν του σὲ μὀρφωση. Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ὑπῆρξαν «*μεταξὺ τῶν ξένων ποὺ προσέτρεξαν γιὰ νὰ βοηθήσουν [τοὺς Ἕλληνες] χειρότερα πλάσματα ἀκόμα ἀπὸ τοὺς Τούρκους*». Μερικοὶ ἐσκότωσαν τὰ ζῶα τῶν φτωχῶν κατοίκων, ἄλλοι ἔκλεβαν πράγματα ἀξίας, καὶ ὅταν ἡ ὁμάδα στὴν ὁποῖαν ἄνῃκε ὁ Bellier ἔφθασε στὸ Ἄργος, ὁ Πρίγκιψ Δημήτριος Ἰψηλάντης ἦταν ἤδη ἐνημερωμένος σχετικὰ μὲ αὐτὰ τὰ συμβάντα. Στὴν Κόρινθο ἓνας ἔκλεψε ἐμφανῶς μερικὲς ἑκατοντάδες γρόσια ἀπὸ τὸ γραφεῖο τοῦ Ἰπουργοῦ Οἰκονομικῶν. Καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἐμφανίστηκαν μπροστὰ ἀπὸ τὸν Ἰπουργὸ τῆς Ἀστυνομίας, μὲ σύμβουλο ἓναν γιαντρὸ, ζητώντας γυ-

64. Ἐνθ' ἄν., σσ. 12-13.

65. Ἐνθ' ἄν., σσ. 13-15.

ναΐκες για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους και να βοηθήσουν την καταπεσμένη υγεία τους.

Αυτά τα λίγα παραδείγματα αρκοῦν, καταλήγει ὁ Bellier εἰρωνικά, για να ἀποδειχθῇ ἡ «ἀξίεπαινη» συμπεριφορά τῶν ξένων στὴν Ἑλλάδα⁶⁶.

Ὁ Bellier ὅμως δὲν περιορίζεται στὴν καταγγελία τῆς ἀνήθικης συμπεριφορᾶς τῶν ξένων· ἐπὶ πλέον τοὺς δηλώνει ὑπεύθυνους για δύο σοβαρὲς ἀποτυχίες στὴν πορεία τοῦ Ἄγωνα Ἀπελευθερώσεως. Πρόκειται για τὴν καταστροφή τῆς Χίου τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1822, καὶ τὴν ἀποτυχημένη ἔφοδο ἐναντίον τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὸν ἴδιο μῆνα.

Σχετικὰ μὲ τὴ Χίο ὁ Bellier διηγεῖται τὰ ἐξῆς: Μία μέρα ἦρθαν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι Γλαρόκης καὶ Ράμφος ἀπὸ τὴ Χίο ζητώντας ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Κυβέρνηση βοήθεια για τὸ νησί τους. Τὸ ἴδιο βράδυ ὁ Πρίγκιψ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος κάλεσε τὸν Bellier καὶ τὸν τίμησε, ἀναθέτοντάς του τὴν ἀρχηγία τῆς ἐπιχειρήσεως για βοήθεια τῆς Χίου. Ὅρισθηκε νὰ φύγη σὲ δύο μέρες, μαζί μὲ ὀκτῶ Γερμανούς, ἐφοδιασμένος μὲ δύο μουρτάρια καὶ τὰ ἀναγκαῖα πολεμοφόδια. Ὑπῆρξε ὅμως μία καθυστέρηση ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ τὴν ἐξηγήσει, μέχρις ὅτου, μία μέρα, ἕνας Ἑλληνας λοχαγός, μὲ ντροπιασμένο ὕφος, τοῦ ἀποκάλυψε τὸ λόγο: Γάλλοι φιλέλληνες εἶχαν πείσει τὸν Ὑπουργὸ Πολέμου Κωλέτη νὰ ἀναθέσει τὴν ἀποστολὴ σὲ αὐτούς. Ὁ Bellier προσβλήθηκε πολὺ ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιδράσει. Πάλι πέρασαν πολλὲς μέρες χωρὶς νὰ ξεκινήσει ἡ ἀποστολὴ. Τότε ἔγινε γνωστὸ ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε ἀποπλευσεὶ καὶ κατευθύνθηκε πρὸς τὴ Χίο. Αὐτὸ τὸ νέο δημιούργησε μία φοβερὴ ἀναταραχὴ στοὺς Γάλλους καὶ κανεὶς δὲν ἤθελε πιά νὰ πάη. Τὴν 17η Ἀπριλίου τοῦ 1822 ὁ Ὑπουργὸς Πολέμου ἐξέδωσε διάταγμα πρὸς τὸν Bellier νὰ φύγη ἀμέσως για τὴ Χίο. Ὁ Bellier δὲν ἤθελε νὰ πάη λόγω τῶν προηγουμένων γεγονότων, ἀλλὰ τελικὰ οἱ δύο ἀπεσταλμένοι τὸν ἔπεισαν καὶ ὁ Κωλέτης τοῦ ζήτησε συνῶμη.

« Ἀλλὰ ἦταν πιά ἄργά [...] Δέκα μέρες πρὶν, καί, μὲ τὴν ἀφηξή μας, ἴσως αὐτὸς ὁ παράδεισος θὰ εἶχε σωθῇ. Ἐτσι καταστράφηκε ὀλοσχερῶς ἡ Χίος καὶ για αὐτὸ φταῖνε λιγότερα οἱ Ἑλληνες παρὰ ἡ χαμηλὴ ἰδιότητα τῶν ξένων βοηθῶν τους»⁶⁷. Αὐτὴ ἡ αἰτιολογία, λέει, εἶναι κατὰ πάσαν πιθανότητα ἀγνωστη στὸν κόσμον, ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη, καὶ μὲ τὴν ἴδια πνοὴ ρωτᾶει ρηθωρικά: « Τί ἄραγε δὲν συνέβη ὅταν ἐπρόκειτο νὰ παρθῇ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἐξ ἐφόδου;».

Ἀκολουθεῖ μία παράγραφος μὲ τὴ σύντομη περιγραφή αὐτοῦ τοῦ γεγονότος: Ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τεσσάρων Γερμανῶν φιλελλήνων ποὺ ἀνέβηκαν πρῶτοι στὰ τεῖχη, λέγεται ὅτι κανεὶς δὲν τοὺς ἀκολούθησε καὶ ὅτι ὁ ἕνας

66. Ἐνθ' ἄν., σσ. 16-17.

67. Ἐνθ' ἄν., σσ. 18-20.

τραυματίσθηκε ἐνῶ ἕνας ἄλλος βρῆκε ἥρωϊκὸ θάνατο καὶ θάφτηκε δίπλα στὸν ἥρωα Θησέα, στὸ ναὸ του. Γιὰ τὴν ἀποτυχία ἔφταιγαν, κατὰ τὸν Bellier, πάλι οἱ μηχανορραφίες τῶν ξένων, μετ' ἐξαίρεση τῶν Γερμανῶν⁶⁸.

Στὴ συνέχεια ὁ Bellier ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντικρούση τὶς δυσφημήσεις ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ποὺ κυκλοφόρησαν τότε στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ὅπως τὴν ἀπανθρωπιά, τὴν ἀπληστία καὶ τὴ δειλία. Τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀπάνθρωποι δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀρνηθῆ, ἀλλὰ αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους καταπιεστές τοὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἀπανθρώπινη μεταχείριση ποὺ ὑπέφεραν οἱ Ἕλληνες συνεχῶς ἀπ' αὐτούς. Ἡ μὴ τήρησις τῶν συνθηκολογιῶν μετ' τοὺς Τούρκους, ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἀπλῶς ἕνα μέτρο ἀμοιβαίας ἀντίποινας. Μετὰ ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ Ἀκροκορίνθου, λέει ὁ Bellier, ὅσο ἦταν παρῶν ὁ Κολοκοτρώνης, δὲν ἔπαθε κανένας μουσουλμάνος τίποτε. « Ἀλλὰ μετὰ ἤρθαν οἱ ἔτσι λεγόμενοι Βλάκκες⁶⁹ ἢ αὐτὸς ὁ βουνησιος λαός, ποὺ μόνο ἀπὸ τὴ μορφὴ τοὺς εἶναι ἀνθρωποι, καὶ δολοφόνησαν ὅ,τι τοὺς ἤρθε κάτω ἀπὸ τὰ χέρια τοὺς. Μὲ μιὰ μεγάλῃ προσπάθεια κατορθώσαμε, ἐμεῖς οἱ Φράγκοι, νὰ σώσωμε ἕνα σημαντικὸ ἀριθμὸ αὐτῶν τῶν ἀτύχων»⁷⁰.

68. Ἐνθ' ἄν., σσ. 20-21. Γιὰ τὴν ἔφοδο τῆς Ἀκροπόλεως, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1822, ἔχομε μερικὲς ἐκθέσεις ἀπὸ ἄνδρες ποὺ συμμετεῖχαν στὴν ἐπίθεση. Ἡ πιὸ ἐκτενῆς εἶναι τοῦ Rosenstiel. (Σὲ ἀναγραμματισμὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα ἀπομνημονευμάτων γίνεται Nelisteros. Βλ. μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ του στὴν περίληψη ποὺ δίνει ὁ Σιμόπουλος, τόμ. Α', σ. 506, ὑποσ. 173, μετ' ἀσφάλειαν τὸν Karl Dieterich). Ἡ δευτέρα ἐκθεσὴ, ἄγνωστη στὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία, εἶναι τοῦ Byern καὶ περιέχει μερικὲς ἐνδιαφέρουσες καινούργιες λεπτομέρειες. (Βλ. ἐπάνω, ὑποσ. 61). Ἄλλος αὐτόπτης μάρτυρας ἦταν πιθανῶς ὁ Lefebvre (βλ. Striebeck, Mitteilungen aus dem Tagebuche eines Philhellenen, Hannover 1828, σ. 232) ποὺ δίνει μιὰ πιὸ σύντομη περιγραφὴ τῶν γεγονότων (Relation de divers faits, σσ. 17-18). Ὁ Bellier μᾶλλον δὲν ἦταν παρῶν στὴν ἔφοδο ὅπως πιστεύει ὁ Σιμόπουλος (ἔνθ' ἄν., ἐπίσης βλ. κάτω ὑποσ. 95 γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Bellier στὴν ἀποστολὴ πρὸς τὴ Χίο). Ἄλλες ἐξιστορήσεις σχετικὲς μετ' τὴν ἔφοδο τῆς Ἀκροπόλεως ἔχομε ἀκόμη ἀπὸ τὸν Striebeck (ἔνθ' ἄν., σσ. 230-232) καὶ ἀπὸ τὸν Schrebian (Schrebian's Aufenthalt in Morea, Attika und mehreren Inseln des Archipelagus, Leipzig 1825, σσ. 180-182), οἱ ὁποῖοι ὁμοῦς δὲν ἦταν παρόντες. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐκθέσεις συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῶν συμβάντων. Ἐπίσης, συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν αἰτιολογίαν τῆς ἀποτυχίας. Ἀποδίδουν τὴν ἀποτυχίαν αὐτὴν στὸ δισταγμὸ τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν νὰ ἀκολουθήσουν. Ὁ Byern ποὺ ἐπεξεργάσθηκε ἕνα σχέδιον γιὰ τὴν ἔφοδο, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Bellier, ὑπαινίσσεται ὀρισμένους διαφορὰς καὶ ἀντιζηλίους μεταξὺ τῶν ξένων, ἰδίως τῶν Γάλλων μετ' ἐπικεφαλὴ τὸν Voutier, καὶ τῶν Γερμανῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν ἀποδίδει τὴν τελικὴν ἀποτυχίαν πρὸς αὐτὲς τὶς μηχανορραφίες. Ἐπομένως ὁ Bellier εἶναι ὁ μόνος ποὺ προβάλλει μιὰ τέτοια αἰτιολογία.

69. Στὸ γερμανικὸ κείμενον (σ. 22) γράφεται «Wlacken». Σὲ μιὰ ὑποσημείωση ὁ συγγραφέας συλλογίζεται μήπως προέρχεται τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ὅπου σημαίνει «ἀνόητος».

70. Ἐνθ' ἄν., σσ. 21-22. Ὁ Κ. Σιμόπουλος (τόμ. Β', σ. 33, ὑποσ. 39) ἀλλάζει τὸ

Ὁ Bellier γνώρισε ὁμως καὶ εὐγενεῖς Ἕλληνες: Καταθλιμμένοι ἀπὸ τὴν ὄψη τῶν σφαγῶν, ὁ Bellier ἀποσύρθηκε, τὴν 9η Φεβρουαρίου τοῦ 1822, ὅπως διευκρινίζει, στὸ σπῆτι του. Ἀπότομα ἀκούγεται πολὺς θόρυβος καὶ ὁ Bellier βλέπει ἀπὸ τὸ παράθυρό του μία πομπὴ Ἑλλήνων στρατιωτῶν ποὺ ἔχουν δέσει ἕναν Τοῦρκο ἄρχοντα μὲ τὶς γυναῖκες, τὰ παιδιά καὶ τοὺς σκλάβους του. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου τὸν βρῦζουν φοβερά, διότι αὐτὸς ὁ Τοῦρκος εἶχε καταδιώξει στὸ παρελθὸν τοὺς χριστιανοὺς μὲ πρωτοφανὴ ἀπανθρωπιά. Ξαφνικὰ ἡ πομπὴ σταματᾷ καὶ ἕνας πολὺ πλούσιος Ἕλληνας ἄρχοντας, ὁ Γεώργιος Δουράτης⁷¹, βγαίνει ἀπὸ τὸ πλῆθος. Ὅλοι νομίζουν ὅτι θέλει νὰ σκοτώσῃ τὸν Τοῦρκο. Ἀντὶ αὐτοῦ ὁ Ἕλληνας λέει στὸν Τοῦρκο: «Μὲ ἔχεις βασανίσει ὅλη τὴ ζωὴ μου. Γιὰ ἐκδίκηση θὰ σὲ συντηρήσω, ἐσένα μαζί μὲ τοὺς δικούς σου, γιὰ ὅλη τὴ ζωὴ σου». Καὶ ὁ Ἕλληνας, ἔτσι τελειώνει ὁ Bellier τὴν ἀφήγησή του, πῆρε τὸν ἐκπληκτο Τοῦρκο στὴν ἀγκαλιά του, σφράγισε τὴν ὑπόσχεσή του μὲ ἕνα φιλὶ καὶ τὴν κράτησε πιστῶς⁷².

Ἐνα ἄλλο περιστατικὸ τὸ ὁποῖο διηγεῖται ὁ Bellier εἶναι τὸ ἐξῆς: Τὸ μῆνα Μάιο τοῦ 1822 ἔλαβε περίπου 300 γρόσια⁷³. Ἀφοῦ εἶχε δουλειὰ καὶ βιαζόταν, τοῦ ἔπεσε τὸ βαλάντιον μὲ ὅλα τὰ χρήματα, κάπου σὲ ἕνα χωράφι. Καὶ ἰδοῦ, ἕνας Ἕλληνας τρέχοντας καὶ φωνάζοντας ἀπὸ πίσω του, τοῦ ἐπέστρεψε τὰ χαμένα καὶ ἀρνήθηκε κάθε ἀνταμοιβή. Τέτοια περίπτωσι, σχολιάζει ὁ Bellier, δύσκολα θὰ σοῦ ἐτύχαινε στὴ Γερμανία⁷⁴.

Τὴν κατηγορία τῆς δειλίας ποὺ προβάλλεται ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀποκρούει ὁ Bellier μὲ δύο παραδείγματα ἐξαιρετικῆς γενναιότητος. Στὴν ἔφοδο τοῦ Ναυπλίου, λέει, τὸ Τάγμα τοῦ Ὑψηλάντη, ἐμάχετο μὲ ἐξαιρετικὸ θάρρος καὶ σπάνια ψυχραιμία καὶ ἄς ἀποτελοῦταν μόνο ἀπὸ Ἕλληνες. Εἰδικὰ ὁ γενναῖος Μακεδώνος καπετάνιος Δώρας φύτρεψε τὴν Ἑλληνικὴ σημαία μπροστὰ ἀπὸ τὰ φοβερά τείχη. Ἀλλὰ μία τουρκικὴ σφαῖρα τὸν σκότωσε κὶ οἱ σύντροφοί του ἔπαθαν πολλὰς ἀπώλειες παίρνοντας πίσω τὴ σημαία. Ἐπίσης ὁ Bellier περιγράφει τὶς συνθήκες τοῦ ἥρωικοῦ θανάτου τοῦ πρίγκιπα Ἡλίας, υἱοῦ τοῦ πρίγκιπα Πετρόμπεη, στὴν Ἔβροια⁷⁵.

νόημα, ἀποδίδοντας τὴν πρότασι τοῦ Bellier ὡς ἐξῆς: «Ἵστερα ὁμως ἦρθαν οἱ Βλάχοι — ἔτσι ἀποκαλοῦσαν τοὺς χωριάτες — καὶ ἄρχισαν οἱ σφαγές». Κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ Bellier προσπαθεῖ ἐδῶ νὰ χωρίσῃ αὐτὸ τὸ βουνησιο λαό, τοὺς Βλάχους, ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνες.

71. Στὸ γερμανικὸ κείμενο γράφεται Georgios Duratis. Ὁ Ἄ. Βακαλόπουλος ἀναφέρει ἕναν Ἕλληνα ἔμπορο Γεώργιο Δουρούτη στὴν Ἰταλία κατὰ τὸ Συνέδριο τῆς Βερόνας ('Ἰστ. τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. ΣΤ', σ. 373).

72. Ἐνθ' ἄν., σσ. 23-24.

73. Ὑπαινίσσεται μᾶλλον ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸ μισθὸ του.

74. Ἐνθ' ἄν., σσ. 24-25.

75. Ἐνθ' ἄν., σσ. 25-26. Ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης. Ἐνῶ ἡ τελευταία

Στὴ συνέχεια ὁ Bellier ὑμνεῖ τὴν ἀνδρεῖα τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν, τὴς θαρραλαῖες Ἑλληνίδες καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἐλκληνικοῦ στόλου. Ὅποιος βλέπει, λέει, τὰ οὐρανομήκεις βουναὶ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Ἠπείρου» θαυμάζει αὐτὴ τὴ χώρα καὶ θυμᾶται ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ κάποτε μεγάλο καὶ ὑπέροχο λαὸ ὄλοι χρωστοῦν τὴ μόρφωσή τους⁷⁶. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου του ὁ Bellier ὑπενθυμίζει μὲ ὑπερηφάνεια τὴ βοήθεια ποὺ ὁ γερμανικὸς λαὸς ἔχει ἤδη προσφέρει στοὺς Ἕλληνες καὶ τὴν ὁποία θὰ προσφέρει ἀκόμη στὸ μέλλον⁷⁷.

Τὰ δύο ἀποκλειστικὰ θέματα τοῦ βιβλίου τοῦ Bellier εἶναι ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν ξένων ἐθελοντῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀπολογία τῶν Ἑλλήνων⁷⁸. Ὡς πρὸς τὰ δύο θέματα, ἀλλὰ κυρίως ὡς πρὸς τὸ πρῶτο, ὁ Bellier βρίσκεται σὲ πλήρη ἀντίφαση μὲ τοὺς ἄλλους ἐθελοντές, οἱ ὅποιοι μίλησαν δημόσια γιὰ τὴς ἐμπειρίες τους. Καὶ ἀναρωτιόμαστε: Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνδρας ποὺ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γενικὴ κατάκριση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐθελοντῶν, προχωρεῖ σὲ σοβαρότατες καταγγελίες ἐναντίον τους, ἔστω καὶ ἂν ἐνίοτε ἐξαιρεῖ τοὺς Γερμανοὺς συμπατριῶτες του;

Εἶναι ἀξιόπροσεκτο ὅτι ὁ Bellier ποὺ, κατὰ τὴ δικὴ του μαρτυρία, διαδραμάτισε ἕνα τόσο σπουδαῖο καὶ ἐντελῶς ἀσυνήθιστο γιὰ ἕνα ξένο ρόλο στὴν Ἑλλάδα⁷⁹, δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ στὰ ἀπομνημονεύματα αὐτῶν τῶν συντρόφων του, ποὺ ἐβρίσκονταν τὴν ἴδια περίοδο ἐκεῖ. Μόνο στὸ ἡμερολόγιο τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ von Kotsch ἀποδίδεται αὐτολεξεῖ μία εἴδηση ἀπὸ τὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ἀνωτάτου Ταχυδρομείου τῆς Φρανκφούρτης» ἀπὸ τὴ 13ῃ Ἰανουαρίου τοῦ 1823⁸⁰. Ἀνακοινώνεται ὅτι πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες πέρασε ἀπὸ τὴ Φρανκφούρτη ὁ τέως ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ Πρωσικοῦ Στρατοῦ, ὁ ἀντι-

ἐξιστόρησις βασίζεται σὲ πραγματικὰ γεγονότα (βλ. Ἄ. Βακαλοπούλου, Ἱστ. τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Ε΄, σσ. 771 καὶ ἐπ.) τὸ περιστατικὸ μὲ τὸ Μακεδῶνο καπετάνιο καὶ τὴ σημαία του στὸ Ναύπλιον εἶναι μᾶλλον προῖον τῆς φαντασίας τοῦ Bellier (βλ. Ἄ. Βακαλοπούλου, ἐνθ. ἀν., σσ. 729 καὶ ἐπ.).

76. Ἐνθ' ἀν., σσ. 26-28.

77. Ἐνθ' ἀν., σσ. 29-30.

78. Ὁ Bellier δὲν παρουσιάζει τὸ μικρὸ βιβλίον του σὰν κανονικὸ ἡμερολόγιον. Σὲ ἕνα σημεῖο μάλιστα (σ. 15) μιλάει γιὰ ἕνα ἡμερολόγιον τοῦ τοῦ ὁποῖο ἔχει καταγράψει μὲ ἀκρίβεια. Πάντως μὲ τὰ «Μερικὰ λόγια» ποὺ δημοσίευσε στὸ Βερολίνο τὸ 1823 εἶχε σκοπὸ νὰ παρουσιάσῃ τὴν κατάστασιν στὴν Ἑλλάδα ὅπως τὴν βρῆκε στὴν πραγματικότητά (βλ. ἀνωτέρω σ. 306).

79. Ἄς ὑπενθυμίσωμε: Ὁ Bellier, κατὰ τὰ δικά του λεγόμενα, ὑπηρέτησε σὰν διοικητῆς τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν, ἀντισυνταγματάρχης στὸ γενικὸ ἐπιτελεῖο τοῦ Πρίγκιπα Ἄλ. Μαυροκορδάτου διοικητῆ τοῦ Μεσολογγίου, καὶ σὰν ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς γιὰ βοήθεια τῆς Χίου.

80. Fankfurter Oberpostamts-Zeitung.

συνταγματάρχης Delaunay, που έφυγε πριν από τρεις μήνες, περίπου, από το Μεσολόγγι. Είχε υπηρετήσει «κάτω από τον Πρίγκιπα Μαυροκορδάτο μαζί με το στρατηγό Normann, το λοχαγό Dittmar και μερικούς άλλους Γερμανούς αξιωματικούς οι οποίοι ήταν όλοι καλά κατά την αναχώρησή του και συνέχισαν να αφιερώνουν τις δυνάμεις τους στην ελληνική υπόθεση». 'Ο Delaunay ήταν υποδιοικητής στο Μεσολόγγι και εγκατέλειψε τη θέση του με μία εφήμερη άδεια για να τακτοποιήσει οικογενειακές υποθέσεις στην πατρίδα του. "Όλα αυτά, συνεχίζεται η άγγελία, που αναφέρονται από τον Delaunay σχετικά με την υποδοχή των ξένων στην 'Ελλάδα είναι εντελώς αξιόπιστα. Αυτός τονίζει ότι ριψοκίνδυνοι και τυχοδιώκτες δεν θα βρούν το λογαριασμό τους, αλλά αυτοί που θέλουν να υπηρετήσουν τους σκοπούς της θρησκείας και της ανθρωπιάς θα βρούν άφθονες ευκαιρίες να γίνουν χρήσιμοι.

Σε αυτή την άγγελία στην εφημερίδα της Φρανκφούρτης ο von Kotsch απαντάει το έξι: Δεν έχεις άδεια για να φύγει κανείς από την 'Ελλάδα διότι τους 'Ελληνες δεν τους απασχολεί, τότε έρχονται και τότε φεύγουν οι ξένοι. Δεύτερον, αυτός ο αξιωματικός δεν ήταν ποτέ υποδιοικητής, ούτε και στο Μεσολόγγι. Τρίτον, ο στρατηγός Normann είχε ήδη πεθάνει, ο λοχαγός Dittmar είχε από καιρό επιστρέψει στην πατρίδα του και πήγε για δεύτερη φορά στην 'Ελλάδα με την αποστολή του Κεφαλά και τέταρτο «ό αντισυνταγματάρχης δεν βιαζόταν πολύ να αφιέρωση τις δυνάμεις του στην ανθρωπότητα διότι τον 'Απρίλιο [του 1823] κανείς δεν είχε ακόμα ακούσει τίποτε για το γυρισμό του στην 'Ελλάδα». Καταλήγοντας ο von Kotsch παραδέχεται ότι η τελευταία παρατήρησις του Delaunay είναι σωστή⁸¹. Στη συνέχεια ο von Kotsch ανατυπώνει στο βιβλίο του μερικές επιστολές που έλαβε από συντρόφους όταν ήταν στην 'Αθήνα και που ακούγονται εντελώς διαφορετικά από τις αφηγήσεις του Bellier de Launay.

Αυτή είναι μία από τις πολύ σπάνιες αναφορές στον Bellier σχετικά με την πρώτη διαμονή του στην 'Ελλάδα. Για τη δεύτερη διαμονή του έχουμε πιά πολλές πληροφορίες: Στις επιστολές του απεσταλμένου της Φιλελληνικής 'Επιτροπής του Λονδίνου, Stanhope, βρίσκεται κατ' επανάληψη το όνομά του. 'Αναφέρεται π.χ. ότι την 22η Νοεμβρίου του 1823 ο Stanhope έφυγε από την 'Αγκώνα μαζί με το συνταγματάρχη De Launay [!]. Και με ημερομηνία την 16η Δεκεμβρίου του 1823 από το Μεσολόγγι ο τελευταίος αναφέρεται ως πρόεδρος της Γενικής 'Επιτροπής στην 'Ελλάδα⁸².

"Ένας αρκετά έκτενης χαρακτηρισμός της προσωπικότητας του Bellier

81. [Kotsch] - Mauvillon έκδ., Reise eines deutschen Artillerieoffiziers nach Griechenland, Essen 1824, σσ. 111-112.

82. Stanhope, Greece in 1823 and 1824, London 1824, σ. 42. 'Ο Bellier de Launay όπως επίσης ο von Lübtow, για τον οποίο έγινε λόγος στο πρώτο μέρος της μελέτης, πέθαναν κατά την 'Εξοδο του Μεσολογγίου τον 'Απρίλιο του 1826.

βρίσκεται στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἄγγλου γιатροῦ Millingen τὰ ὁποῖα κυκλοφόρησαν στὸ Λονδίνο τὸ 1831. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Bellier στὸ Μεσολόγγι ὁ Millingen γράφει αὐτολεξεῖ:

« Ὁ Bellier ποὺ εἶχε ὑπηρετήσει μερικὰ χρόνια σὰν κατώτερος σὲ ἓνα σύνταγμα τοῦ Πρωσικοῦ Στρατοῦ εἶχε διωχθῆ ἀπὸ ἐκεῖ. Στὸ πρῶτο του ταξίδι στὴν Ἑλλάδα —παρὰ ταῦτα ποὺ δὲν ἄκουσε οὔτε ἀπὸ μακριὰ τουρκικὴ τουφεκιὰ— πραγματοποίησε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγησή του ποὺ δημοσίευσε τὰ πιὸ ἱπποτικὰ κατορθώματα στὰ Ὀυρανομήκες βουνὰ τῆς Ἀκαρνανίας⁸³. Καί, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι, πῆρε γιὰ τίς δῆθεν ὑπηρεσίες του τὸν τίτλο τοῦ συνταγματάρχη καὶ προήχθη ἱππότης τοῦ Τάγματος τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ ὁποῖο τάγμα δὲν ὑπῆρχε πουθενὰ ἀλλοῦ παρὰ στὴ φαντασία ἀνδρῶν τοῦ εἴδους τοῦ Bellier. Αὐτὰ τὰ σήματα τιμῆς, ὁ τίτλος τοῦ Μαρκησίου τὸν ὁποῖο ἔλαβε στὸ ταξίδι του πρὸς τὸ Λονδίνο, ἡ μεγαλαύχουσα γλώσσα καὶ ἡ αὐθάδης βεβαιότητά του τοῦ ἐξασφάλισαν μίαν ἐτοιμὴ εἰσαγωγὴ στὴ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ [τοῦ Λονδίνου]. Μὲ τὸν καιρὸ ἀπορρόφησε τόσο ἀπόλυτα τὴν ἐμπιστοσύνη [τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπιτροπῆς] ὥστε αὐτοί, ἔμμεσα βασιζόμενοι στοὺς ἰσχυρισμούς του ὁδηγήθηκαν σὲ ἀναριθμητὰ λάθη, τὰ ὁποῖα μετάνιωσαν κατόπιν δρυμῆτατα: Ἔτσι συμβαίνει ἐνίοτε, ἡ κρίσις τῶν σοφοτάτων ἀνδρῶν νὰ νικηθῆ ἐντελῶς ἀπὸ τίς ἐπιθυμίες τους»⁸⁴.

Μὲ τοὺς συμπατριῶτες του, συνεχίζει ὁ Millingen, ὁ Bellier δὲν εἶχε τὴν ἴδια ἐπιτυχία. Ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου εἶχε προτείνει νὰ κάνει τὸν Bellier ἐπικεφαλὴ τῶν Πρώσων ἀξιωματικῶν ποὺ ἦταν μέλη τῆς πρώτης ἀγγλικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ξεκίνησε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1823, ἀλλὰ αὐτοὶ δῆλωσαν ἐπίσημα ὅτι ὄχι μόνον δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸν ὑπακούουν, ἀλλὰ οὔτε θὰ μπορούσαν νὰ σμίγουν μὲ ἓνα ἀνδρα ποὺ κατεῖχε τὴν πατρίδα του ἓνα τόσο ἀμφίλογο χαρακτήρα⁸⁵. Τέλος ἔχομε ἀκόμη μίαν ἄλλη ἀναφορὰ στὸν Bellier ἀπὸ τὸ Γερμανὸ γιатρὸ Heinrich Treiber. Ὁ Treiber βρισκόταν ἀπὸ τὸ Ἰανουάριο μέχρι τὸ Νοέμβριο τοῦ 1824 στὸ Μεσολόγγι, ἦταν ἐπομένως παρὼν καὶ ἀνῆκε μάλιστα, ὅπως καὶ ὁ Millingen, στὸ γιатρικό συμβούλιο ὅταν ἀρρώσθησε καὶ πέθανε ὁ λόρδος Βύρων τὸν Ἀπρίλιο. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1824 ὁ Treiber σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του τὰ ἐξῆς: «Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες τοῦ

83. Αὐτὲς οἱ λέξεις παρεμβάλλονται στὸ ἀγγλικὸ κείμενο στὰ γερμανικά, τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι ὁ Millingen εἶχε ἓνα ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου τοῦ Bellier στὰ χέρια του.

84. Χαρακτηριστικὸ σὲ αὐτὸ τὸ πορτραῖτο εἶναι μεταξὺ ἄλλων τὸ συμπέρασμα τοῦ Millingen, δηλαδὴ τὸ ὅτι ὁ Bellier κατάφερε, μὲ τὸν τρόπο του, νὰ πείθῃ ἀκόμη τοὺς πιὸ σοφοὺς ἀνθρώπους.

85. Millingen, *Memoirs of the Affairs of Greece*, London 1831, σσ. 22-23.

πρώην συντάγματος ήλθαν ἐδῶ γιὰ νὰ καταταχθοῦν. Φιλονεικία μὲ τὸν Bellier γιὰ τὶς καυχησιολογίες του»⁸⁶.

Ἡ διασταύρωσις τῶν ἐκτιμήσεων τῆς προσωπικότητας τοῦ Bellier ἀπὸ τρία ἄτομα τῶν ὁποίων τὰ δημοσιεύματα εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, μᾶς δίνει, νομίζω, τὸ κλειδί γιὰ νὰ κατανοήσωμε καλύτερα τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνδρα αὐτοῦ: Φαίνεται ὅτι στὸν Bellier ἡ τάσις γιὰ μεγάλα λόγια καὶ καυχήσεις ἦταν ἀναπτυγμένη ὑπερβολικά.

Προφανῶς στοὺς συντρόφους τοῦ ὁ Bellier δὲν μπόρεσε νὰ κάνῃ τὴν ἐπιθυμητὴ ἐντύπωση μὲ τὶς καυχήσεις του. Αὐτοὶ εἶτε τὸν ἀγνωοῦσαν ὅπως ἡ μεγάλη πλειονότητα, εἶτε τὸν διέψευδαν ὅπως ὁ von Kotsch, εἶτε τὸν διέβλεπαν ὅπως ὁ Millingen καὶ ὁ Treiber. Ἀντιθέτως οἱ κύκλοι τῶν φιλελλήνων στὴν πατρίδα του φαίνεται ὅτι τοῦ ἐπιφύλαξαν μία θερμὴ ὑποδοχὴ καὶ ὅτι σὲ αὐτοὺς ὁ Bellier κατόρθωσε νὰ προβάλῃ τὸν ἑαυτό του σὰν ἀξιοπίστος αὐτόπτης μάρτυρας. Ἐχομε μερικὲς ἐνδείξεις ὅτι ὁ Bellier, μετὰ ἀπὸ τὴν πρώτη διαμονὴ του στὴν Ἑλλάδα, ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ φιλελληνικὲς ἐπιτροπὲς ἢ μικροτέρους συλλόγους φιλελλήνων σὲ διάφορες πόλεις τῆς Γερμανίας. Στὴ Στουτγκάρδη π.χ. ὁ Bellier διηγήθηκε τὴν τύχη τοῦ φιλέλληνα Käche, ὁ ὁποῖος, χάρις στὶς ικανότητές του, ἔφθασε σὲ πολὺ ὑψηλὴ θέση στὸ Ἑλληνικὸ κράτος⁸⁷. Στὸ Kassel φιλέλληνες παρέδωσαν μιὰ θερμὴ συστατικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση στὸν Bellier ὅταν αὐτὸς πέρασε ἀπὸ τὴν πόλιν αὐτὴν στὸ ταξίδι του ἀπὸ τὸ Βερολίνο πρὸς τὸ Λονδίνο⁸⁸. Στὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Ζυρίχης ὁ Bellier

86. Ἐρρίκου Τράϊμπερ, Ἐναμνήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα 1822-1828. Ἀνέκδοτο χρονικὸ τοῦ Ἀγώνος. (Μεταφράσεις ἀπὸ τὸ γερμανικὸ χειρόγραφο Δρος Χρήστου Ν. Ἀποστολίδη) Ἀθήναι [1960], σ. 59. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἐνῶ ὁ Treiber καταγράφει —ἔστω καὶ πάντοτε λακωνικὰ— διάφορα συμβάντα γιὰ 10 ἡμέρες τοῦ Φεβρουαρίου καὶ γιὰ 7 ἡμέρες τοῦ Ἀπριλίου ἢ ἀναφερόμενη παράγραφος εἶναι ἡ ἀποκλειστικὴ σημείωσις γιὰ ὅλο τὸ μῆνα Μάρτιο. Αὐτὸ δίνει κατὰ τὴ γνώμη μου πιὸ πολὺ βάρος στὴν πληροφορία. Δηλαδή ἡ φιλονεικία μὲ τὸν Bellier γιὰ τὶς καυχησιολογίες του δὲν θὰ ἦταν ἓνα ἐντελῶς ἀσήμαντο καὶ ἐφήμερο συμβάν.

87. Ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴ Στουτγκάρδη ἀπὸ τὸ Μάρτιο τοῦ 1823, ἀνατυπωμένη εἰς: Iken, Leukothea, τόμ. Α', σσ. 82-83. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ γραμμὴν πιθανῶς ἀπὸ ἓνα μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Στουτγκάρδης ἀπευθύνεται στὸν φημισμένον φιλέλληνα Carl Iken. Ὁ Käche ἀναφέρεται ἐδῶ ὡς ψυχογιὸς τοῦ Iken. Ὁ ἀποστολέας τονίζει ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα τῶν πληροφοριῶν ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν Μαρκίσιο de Launay. Στὴν ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸ φιλελληνισμὸ ἐθελοντῆς μὲ τὸ ὄνομα Käche ἔμεινε μέχρι τώρα ἄγνωστος. Ἡ μόνη (φωνητικὰ) σωστὴ ἀπόδωσις τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, δηλαδή ὡς «Κέχε», βρίσκεται στὸν «Πίνακα τῶν Φιλελλήνων» τῶν Ζωγράφου καὶ Μακρυγιάννη. Καμμία πηγὴ ὅμως δὲν ἐπιβεβαιώνει τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Bellier σχετικὰ μὲ τὴ λαμπρὴ σταδιοδρομίαν τοῦ Käche.

88. Ἀνατυπωμένη εἰς: Jarvis, His Journal and Related Documents, ἐκδ. G. Georgiades Arnakis, Thessaloniki 1965, σ. 229.

ἀπευθύνθηκε μέσω ἐπιστολῆς⁸⁹. Καί στήν Ἐπιτροπή τοῦ Λονδίνου, ὅπως εἶδαμε, μερικοὶ τὸν θεωροῦσαν πρόσωπο ἐμπιστοσύνης.

Ἡ ἀγγελία στήν «*Ἐφημερίδα τοῦ Ἀνωτάτου Ταχυδρομείου τῆς Φρανκφούρτης*» σχετικὴ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ Bellier ἀπὸ τὴ Φρανκφούρτη προῆλθε πιθανῶς ἀπὸ τὴ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Darmstadt. Ἐνῶ στὴ Φρανκφούρτη δὲν ὑπῆρχε φιλελληνικὸς σύνδεσμος, στὴ γειτονικὴ πόλη Darmstadt ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ, μὲ ἐπικεφαλῆ τὸν ἐμπορικὸ σύμβουλο Ernst Emil Hoffmann, ἦταν ἀπὸ τίς πιὸ δραστήριες. Ὁ Hoffmann, κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1822 μόνις εἶχε ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴ Μασσαλία ὅπου εἶχε συνοδέψει προσωπικὰ σὰν κύριος ὀργανωτῆς τὴν μέχρι τότε μεγαλύτερη (καὶ τελευταία) ἀποστολὴ τῶν γερμανικῶν ἐπιτροπῶν. Ἡ ἀναφερόμενη ἐφημερίδα τῆς Φρανκφούρτης χρησιμοποιήθηκε κατ' ἐπανάληψη σὰν τηλεβόα ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Darmstadt π.χ. γιὰ τὴ δημοσίευση καταστάσεων τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς, ἢ καὶ γιὰ τὴν ἀντίκρουση ἐκ μέρους τοῦ Hoffmann τῶν δυσμενῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἐθελοντοῦ Kiefer.

Στὴν ἔκθεση γιὰ τίς δραστηριότητες τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Darmstadt ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1824 ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1823 ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Darmstadt ἔστειλε ἓνα δικό τῆς ἀντιπρόσωπο στὸ Λονδίνο γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν πιὸ στενὲς ἐπαφὲς συνεργασίας μεταξὺ τῶν γερμανικῶν ἐπιτροπῶν καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Λονδίνου ποὺ μόνις τότε ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ. Ἡ ἔκθεσις δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀπεσταλμένου, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Bellier ὁ ὁποῖος τὸ φθινόπωρο τοῦ 1823, ταξίδεψε, μαζί μὲ τὸν κύριο ἀπεσταλμένο τῆς ἀγγλικῆς ἐπιτροπῆς, τὸν Stanhope, ἀπὸ τὸ Λονδίνο μέσω Darmstadt, Στουτγκάρδης, Ζυρίχης, Ἀγκώνας καὶ Κεφαλονιάς στὸ Μεσολόγγι⁹⁰.

Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ δεδομένα ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ κάνω τὴν ἐξῆς ὑπόθεση: Ὅταν ὁ Bellier πέρασε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1823 ἀπὸ τὴ Φρανκφούρτη παρουσιάστηκε ἐπίσης στὴ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Darmstadt. Γιὰ τοὺς φιλέλληνες αὐτῆς τῆς πόλεως πρέπει νὰ ἦταν ἀκραίως δυσάρεστο τὸ γεγονὸς ὅτι κυκλοφοροῦσε ἐκεῖ ἀπὸ μῆνες ἓνα βιβλίον ἐνὸς ἐθελοντοῦ ποὺ εἶχε μίαν πολὺ ἀρνητικὴν στάση ἀπέναντι στὸν Ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ τὸ βιβλίον τοῦ Kösterus⁹¹. Γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φανταστῆ ὅτι αὐτὸ τὸ

89. Ἀποσπάσματα ἀνατυπωμένα εἰς: Stern, Geschichte Europas, τόμ. Β', Berlin 1897, σ. 477.

90. Übersicht der Wirksamkeit des Hilfsvereins für Griechenland zu Darmstadt, 1824, σ. 11.

91. Βλ. ἐπάνω... **6.308** Ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου τοῦ Kösterus χρονολογεῖται τὸ Μάιο τοῦ 1822. Τὴν ἴδια περίοδο, καὶ πιὸ συγκεκριμένως τὴν 5ῃ Μαΐου ἢ «Ἐφημερίδα τοῦ Ἀνωτάτου Ταχυδρομείου τῆς Φρανκφούρτης» ἀνατύπωσε ἀπὸ μίαν ἐφημερίδα τοῦ Μονάχου μίαν ἐπιστο-

βιβλίο παραδόθηκε τότε στον Bellier για να τον αντικρούση⁹². "Έτσι εξηγείται γιατί το βιβλίο του Bellier πού κυκλοφόρησε στο Βερολίνο το 1823 διαβάζεται πιό πολύ σ'άν ένα φιλλάδιο φιλελληνικής διαφημίσεως παρά σ'άν ένα ήμερολόγιο έπιστρέψαντος έθελοντού. Κατά τή γνώμη μου ό Bellier παρατραβάει τήν αντίκρουση. Γίνεται τόσο υπερβολικός ώς πρός τήν καταδίκηση τών έθελοντών όπως έπίσης ώς πρός τήν άπολογία τών 'Ελλήνων ώστε δέν μπορεί να θεωρηθῆ αξιόπιστος μάρτυρας.

Οί πιστοί ύποστηρικτές τών 'Ελλήνων στή Γερμανία, δηλαδή οί φιλέλληνες «τῆς πέννας» καλοδέχθηκαν τό βιβλίο όπως είχάν προηγουμένως καλοδεχθῆ τό συγγραφέα του. 'Ο πασίγνωστος φιλέλληνας Carl Iken, εκδότης δύο φιλελληνικών περιοδικών και άκούραστος έρευνητής στα έλληνικά πράγματα, άποκάλεσε τό βιβλίο του Bellier «εϋστοχο»⁹³. Και στή «Γενική Λογοτεχνική 'Εφημερίδα» τῆς Λειψίας ό συγγραφέας παινέεται ώς εξής: 'Ο Bellier είναι ό πρώτος «άξιόπιστος αυτόπτης μάρτυρας» πού κρίνει τήν έλληνική υπόθεση «με άμεροληψία» άφοϋ έμφανίζεται σ'άν ύπερασπιστής τών 'Ελλήνων και όχι —όπως όλοι οί άλλοι έπιστρέψαντες έθελοντές— σ'άν κατήγορός τους⁹⁴.

λή ύπογεγραμμένη από τόν Βαρόνο von Wintzingerode, στο όνομα μερικών συντρόφων του. 'Ο von Wintzingerode ήταν μέλος τῆς ίδιας άποστολής με τήν όποίαν έφθασαν και ό Kösterus και ό Bellier στήν 'Ελλάδα, τό Νοέμβριο του 1821. Παρομοίως με τόν Kösterus ό von Wintzingerode, στή σύντομη εκθεσή του, παρουσιάζει τήν κατάσταση στήν 'Ελλάδα με σκοτεινά χρώματα.

92. 'Ορθώς συμπεραίνει ό 'Ι. Δημάκης, μετά από τήν άνάλυση τριών περιπτώσεων καταχρήσεως του φιλελληνικού ένθουσιασμού: «[...] Οί φιλελληνικοί κύκλοι τῆς Δυτικῆς Εϋρώπης (... ιδιαίτέρως τῆς Γερμανίας) παρακολουθοϋν με άγρυπνον βλέμμα π'άν ό,τι συνδέεται με τήν έλληνικήν υπόθεση και σπεϋδουν να διασκεδάσουν τ'ας περι ταύτης δυσμενείς έντυπώσεις, άνασκειάζοντες τ'ας επίζημίους διαδόσεις». ('Ιωάν. Δημάκης, «Αί καταχρήσεις του φιλελληνισμού έν Εϋρώπη» εις: Φιλελληνικά. Μελέτες για τό φιλελληνισμό κατά τήν έλληνική επανάσταση του 1821, 'Αθήνα 1992, σσ. 107-126, ειδικά σ. 125).

93. Iken, Leukothea, Leipzig 1825, τόμ. Α', σ. XI, ύπος.

94. Allgemeine Literaturzeitung, Halle/Leipzig, Nr. 192, Aug. 1823. "Αν δέν θά ήθελα να βάλω τό βιβλίο του Bellier στήν ίδια γραμμή με τ'α «'Απομνημονεύματα» του Gustav Feldham, πού είναι γραμμένα από κάποιον πού δέν έχει πατήσει ποτέ έλληνική γῆ, αυτή ή τελευταία κριτική άναφορική στον Bellier ένθυμίζει πολύ τήν κριτική του βιβλίου του Feldham στήν ίδια εφημερίδα, λίγους μήνες πριν και ίσως προερχόμενη από τόν ίδιο συντάκτη. 'Εχει διαβάσαμε τό εξής: Παρά ταύτα, πού τό βιβλίο του Feldham δέν είναι γνήσιο, αξίζει δέκα φορές πιό πολύ να τό διαβάση κανείς παρά τό βιβλίο του Lieber ή άλλα παρόμοια συγγράμματα, διότι τό βιβλίο του Feldham περιέχει τήν αλήθεια και τήν άμεροληψία. ('Ενθ. άν., Nr. 146, Juni 1823. Βλ. και τή σχετική μελέτη μου: «Τ'α ψευδοαπομνημονεύματα ενός Γερμανού έθελοντού του '21» εις: Πρακτικά Β' Διεθν. Συνεδρίου Πελοπ. Σπουδών, 'Αθήναι 1981-82, σσ. 141-148).

Ὁ Κ. Σιμόπουλος χρησιμοποιοῖ τὴν ἴδια μέθοδο ἀποδόσεως τῶν ξένων κειμένων πὺ ἐχῶ ἤδη ἐπισημάνει σχετικὰ μὲ τὸ σύγγραμμα τοῦ Louis de Bollmann. Δηλαδή λιανίζει τὶς μύτες καὶ ἄκρες ἀπὸ τὸ κείμενο, ἀποσιωπεῖ ὀρισμένα πράγματα καὶ παραλείπει τὰ στοιχεῖα ὑπερβολῆς πὺ θὰ μπορούσαν νὰ προκαλέσουν ἐκπληξη στὸν ἀναγνώστη. Π.χ. ὁ Σιμόπουλος δίνει μίαν ἀρκετὰ ἐκτενὴ περιλήψη τῶν γραφομένων τοῦ Bellier γύρω ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Χίου. Πάντως παραλείπει ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικὴ ἀρχηγία τοῦ Bellier⁹⁵. Καὶ ἐπίσης παραλείπει τὴ σοβαρὴ κατηγορία ὅτι οἱ ξένοι ἔφταιγαν γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ νησιοῦ.

Στὴν παρούσα περίπτωσι αὐτὴ ἡ μέθοδος ἔχει τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα: Ὁ Σιμόπουλος ἀποδίδει βασικὰ ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ μικροῦ βιβλίου τοῦ Bellier —τὶς πιὸ πολλὰς φορὰς σὲ μακριὰς ὑποσημειώσεις. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα —τὰ διηγούμενα περιστατικά, τὰ προσωπικὰ βιώματα τοῦ συγγραφέα ὅπως καὶ οἱ γενικὲς ἐκτιμήσεις του— ἀποδίδονται χωρὶς νὰ ἀμφησθηθῆ οὔτε μίαν φορὰ ἢ αὐθεντικότητά τους. Ἐκεῖ μάλιστα πὺ ὁ Bellier μιλάει γιὰ τὶς προσδοκίαις τῶν ἐθελοντῶν γιὰ ὑψηλότερα ἀξιώματα καὶ ὀλόκληρους θησαυρούς⁹⁶, ὁ Σιμόπουλος ἐκτιμᾷ τὴν «εἰλικρίνεια» του⁹⁷. Ἐμᾶς αὐτὰ μᾶς ἐνθυμίζουν πιὸ πολὺ τὴν αἰτιολογία πὺ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Σιμόπουλος γιὰ τὴν πικρὴ ἀπογοήτευσί τῶν ἐθελοντῶν γενικὰ καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Louis de Bollmann μὲ τὸν ἀπὸ ἐκεῖ ἐξερχομένο ἀκραῖο μισελληνισμό του⁹⁸.

* * *

Τὰ δύο μοναδικὰ ἡμερολόγια ἐθελοντῶν πὺ συμπεριλαμβάνονται στὴ σειρά ἀνατυπώσεων «Φιλελληνικά 1821-1831» τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὰ ἐλάχιστα ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὶς δύο δεκάδες ἡμερολόγια πὺ δημοσιεύθηκαν ἀπὸ Γερμανούς⁹⁹. Τὸ φυλ-

95. Σιμοπούλου, Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι... τόμ. Β', σ. 72, ὑποσ. 12. Φαίνεται ὅτι ὁ Σιμόπουλος ξέχασε ὅτι στὴν ἴδια ὑποσημείωσι, λίγο πρὶν, ἀνέφερε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα μας, ὄχι σὰν ἀρχηγὸ ἀλλὰ σὰν τελευταῖο μέλος τῆς ἀποστολῆς. Ἀποδίδεται αὐτολεξεῖ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ μίαν ἐπιστολὴ τῆς κυβερνήσεως πρὸς τοὺς φιλογενεῖς Ἐφόρους [τῆς Χίου] τῆς 1ης Ἀπριλίου τοῦ 1822 στὴν ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀποστολὴ μὲ ἐπικεφαλῆ «τὸν πεντακοσίαρχον Γκουμπερνάτην [...] ὁμοῦ μετὰ [τῶν...], καὶ τὸν κύριον Δελωνὲ μηχανοποιόν [...]». Νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς αὐτὸς ὁ Δελωνὲ ταυτίζεται μὲ τὸν Bellier de Launay. Ἄλλωστε ἔχομε ἐδῶ μίαν σπάνια ἀν ὄχι μοναδικὴ ἐνδειξί τῆς παρουσίας τοῦ Bellier στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ ἔτος 1822, ἀφοῦ ὅπως εἶπαμε, δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ στὰ ἀπομνημονεύματα τῶν συντρόφων του.

96. Βλ. ἐπάνω. **Σ. 308.**

97. Ἐνθ' ἀν., τόμ. Β', σ. 25, ὑποσ. 25.

98. Βλ. ἐπάνω. **Σ. 308.**

99. Ἀπὸ Γάλλους ἐθελοντῆς ὑπάρχουν πολὺ λιγότερα, ἀλλὰ συνήθως πιὸ ὀγκώδες ἀπομνημονεύματα ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Ἀγῶνα Ἀπελευθερώσεως, ὅπως π.χ. τοῦ Raybaud, Voutier, Jourdain κ.ἄ.

λάδιο που εκδόθηκε με τὸ ὄνομα Louis de Bollmann ἀποδείχθηκε μιὰ σκέτη πλαστογραφία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ συγγραφέας τῶν «Μερικῶν Λογιῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα», ὁ Wilhelm Bellier de Launay, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ χαρακτήρα του οὔτε ἀπ' ὅσα γράφει, ἀξιόπιστος αὐτόπτης μάρτυρας.

Μετὰ ἀπ' αὐτὰ που ὑπέβαλα στὰ προηγούμενα στὴν κρίση τοῦ ἀναγνώστη, δὲν θὰ ἤθελα νὰ δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωση ὅτι τὰ ἡμερολόγια τῶν ξένων ἐθελοντῶν ἀποτελοῦνται κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ πλαστογραφίες, ψευδομαρτυρίες καὶ τὰ παρόμοια. Ἐξ ὅσων γνωρίζω, μεταξὺ τῶν μερικῶν δεκαῶν ἡμερολογίων ἢ ἀπομνημονευμάτων που μᾶς ἔχουν ἀφήσει οἱ ἐθελοντὲς δὲν ὑπάρχουν ἄλλες σκέτες πλαστογραφίες ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Louis de Bollmann καὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Gustav Feldham¹⁰⁰.

Παρὰ ταῦτα καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀφθονή ἀντληση ὅσο τῶν Ἑλλήνων τόσο καὶ τῶν ξένων ἐρευνητῶν ἀπ' αὐτὲς τὶς πηγές, πιστεύω ὅτι δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ γίνῃ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν μεγάλων θεμάτων, τῶν μικρότερων πληροφοριῶν ὅπως καὶ τῶν ψυχικῶν διαθέσεων τῶν γραφόντων, ὅπως τὸ ἀπαιτεῖ καὶ τὸ ἔπραξε ὁ Τ. Γριτσόπουλος σχετικὰ μετὰ τὶς ἐλληνικὲς πηγές τοῦ '21¹⁰¹. Νομίζω ὅτι τὰ παραδείγματα τοῦ Louis de Bollmann καὶ τοῦ Bellier de Launay, μετὰ τὰ ὅποια ἀσχοληθήκαμε στὴν παρούσα μελέτη, μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Καὶ ἴσως νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένῃ σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας ἀναλύσεως καὶ τῆς προσπάθειας κατατάξεως νὰ ἀποφανῆ πῶς καθαρὰ ἢ πραγματικὴ ἀξία αὐτῶν τῶν πηγῶν γιὰ τὴν ἱστοριογραφία τοῦ '21.

PEGGINA QUACK-MANOUSAKH

R É S U M É

Regine Quack-Manoussakis, Les journaux de voyage de la révolution grecque par les officiers prussiens Bollmann et Bellier de Launay

La série de réimpressions phototechniques "Philhelléniques 1821-1831" de la Société historique et ethnologique de Grèce comprend parmi 120 écrits deux journaux de voyage d'officiers prussiens, volontaires dans la guerre d'indépendance de la Grèce. Apparemment le choix de ces deux uniques journaux de voyage dans la série a été dicté par leur brièveté. La présente étude analyse ces deux textes pour montrer qu'ils ne sont pas des exemples représentatifs du philhellénisme international. Quant au livret paru à Marseille en langue française sous le nom de Louis de Bollmann il s'agit d'une pure falsification à la base d'un véritable journal de voyage allemand. Le deuxième livret provient certainement de la main de Bellier de Launay mais l'auteur, du point de vue de son caractère et de son comportement, ne donne aucune garantie que les faits qu'il rapporte sont authentiques.

100. Βλ. ἐπάνω, ὑποσ. 94.

101. Τ. Γριτσόπουλος, «Ἱστοριογραφία τοῦ Ἁγῶνος» εἰς: Μνημοσύνη, τόμ. Γ' 1970-71, κυρίως σσ. 36-37.